Alcumena
Pismo Interdyscyplinarne
Interdisciplinary Journal

Nr 3(15)/2023

CC BY SA

DOI: 10.34813/psc.3.2023.2
www.alcumena.fundacjapsc.pl

Indoeuropejski słownik etymologiczny dla użytkowników języka polskiego (wyrazy na literę *O)

Indo-European Etymological Dictionary for Poles (Words beginning with *O)

Elwira Kaczyńska
ORCID: 0000-0002-4545-1927
e-mail: elwira.kaczynska@uni.lodz.pl
Uniwersytet Łódzki

The paper presents numerous Indo-European roots and words beginning with *o-, whose continuants are attested in the Polish language as both native reflexes from Proto-Slavic or loanwords from other Indo-European languages, especially from Greek, Latin or German. The study demonstrates a fragment of lexical work carried out in the Indo-European Lexicon Project at the Faculty of Philology in the University of Lodz.

Key words: etymology, Indo-European languages, lexical loanwords, vocabulary, Polish.

Wprowadzenie

W latach 1983–2004 przy Katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego działała prężnie Pracownia Słownika Języka Indoeuropejskiego, której pomysłodawcą i kierownikiem był prof. dr hab. Ignacy Ryszard Danka, światowej sławy filolog klasyczny, wybitny językoznawca, znakomity ekspert w zakresie języków indoeuropejskich, propagator łaciny żywej i mowy „ausrańskiej", czyli rekonstruowanego języka indoeuropejskiego. Nowo powstałej jednostce badawczej przyświecał ambitny cel przygotowania historyczno-porównawczego i etymologicznego słownika indoeuropejskiego zarówno w wersji polskiej, jak i angielskiej. Za wzór obrano wydany w roku 1959 ze wszech miar imponujący słownik indoeuropejski Juliusa Pokornego (skrót: IEW), którego nie usunęły w cień ani opublikowane pośmiertnie dzieło Stuarta Edwarda Manna (skrót: IECD), ani współczesne leksykony indoeuropejskich rdzeni werbalnych (skrót: LIV) i nominalnych (skrót: NIL). W pracowni stawiał pierwsze kroki wyśmienity indoeuropeista prof. dr hab. Krzysztof Tomasz Witczak. Wymiernym efektem badań językoznawczych, prowadzonych nad leksyką i etymologią indoeuropejską, były liczne artykuły naukowe publikowane w renomowanych czasopismach polskich i zagranicznych. Pod patronatem Pracowni Słownika Języka Indoeuropejskiego wyszły trzy tomy monograficzne (Witczak, 2003; 2005; Danka, 2007), kilka tomów zbiorowych rozmaitej wielkości oraz siedem tomów czasopisma *Studia Indogermanica Lodziensia* (1998–2012).

Niestety, planowany słownik indoeuropejski nie ujrzał jak dotąd światła dziennego. Trzy przeszkody uniemożliwiły realizację dalekosiężnego zamierzenia[1]. Po pierwsze, przez długi czas pracownia nie dysponowała odpowiednim zapleczem technologicznym. Po drugie, jednostka zatrudniała oprócz kierownika tylko jednego pracownika. Po trzecie, na przestrzeni dwudziestolecia istnienia Pracowni Słownika Języka Indoeuropejskiego zmieniała się wraz z postępem badań naukowych ogólna wizja formy, zawartości, jak i przeznaczenia planowanego słownika. Na początku XXI wieku narodził się alternatywny pomysł stworzenia *Indoeuropejskiego słownika etymologicznego dla użytkowników języka polskiego*. Tego typu opracowania, przygotowane dla języka angielskiego (skrót: AHDIER)[2] i hiszpańskiego (skrót:

[1] Szerzej na ten temat rozprawiają Danka, Roszak, Witczak (2012, ss. 193–194).

[2] Ten zwięzły słownik indoeuropejski (z dodanymi hasłami pragermańskimi) wydano

DEILE), cieszyły się ogromną popularnością i doczekały się licznych reedycji. Jako wychowanka prof. Ignacego Ryszarda Danki przygotowałam w roku akademickim 2001–2002 spis indoeuropejskich rdzeni zaczynających się na literę ***o-** i opracowałam hasła według jednolitego wzoru[3].

Każdy artykuł hasłowy składa się z rdzenia werbalnego lub nominalnego, do którego dodaje się także derywaty rekonstruowane dla prajęzyka indoeuropejskiego. Poniżej w nawiasach kwadratowych podaje się wyselekcjonowany materiał leksykalny, dokumentujący istnienie konkretnego indoeuropejskiego rdzenia lub jego prajęzykowego derywatu. W kolejnych liniach wymienia się wyrazy pochodzenia słowiańskiego, greckiego, łacińskiego, germańskiego (itd.), które funkcjonują w języku polskim. W ten sposób w jednym haśle gromadzi się polski materiał leksykalny[4] według układu gniazdowego, zogniskowanego na rdzeniu indoeuropejskim. Zbliżony układ, wyliczający krok po kroku pokrewne formacje, został zastosowany w słowniku indoeuropejskim hiszpańskich badaczy (DEILE).

Problemy współczesnej rekonstrukcji

W ostatnim czasie powróciłam do wcześniejszego opracowania leksykalnego i zdecydowałam się przygotować je do druku w czasopiśmie naukowym. Musiałam jednak zrewidować poprzednie hasła z dwóch bardzo istotnych powodów.

---

uprzednio w 1976 r. jako użyteczny apendyks do *The American Heritage Dictionary*.

[3] Pracę wykonałam po uzyskaniu stopnia doktora nauk humanistycznych (X 1999) i po zatrudnieniu w Katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego (od 1 stycznia 2000 r.) za radą promotora – prof. dra hab. I. R. Danki, pod którego kierunkiem pogłębiałam wiedzę językoznawczą i indoeuropeistyczną. Działo się to wkrótce po ukazaniu się dwóch tomów dobrze znanego słownika A. Bańkowskiego, do którego odsyłam w wielu miejscach niniejszego opracowania leksykograficznego, stosując skrót: B. I–II = Bańkowski 2000.

[4] Konsultowałam rozmaite słowniki etymologiczne języka polskiego (m.in. Sławski, 1952-1982; Brückner, 1985; Bańkowski, 2000 [= B. I–II]; Długosz-Kurczabowa, 2003; Boryś, 2005; Malmor, 2009; Mańczak, 2017; Fałowski, 2022), słowniki wyrazów obcych (np. Rysiewicz, 1961; Tokarski, 1980; Kopaliński, 1989; Markowski, Pawelec, 2001; Sobol, 2002), leksykony staropolskie (np. Urbańczyk, 1953–2014; Decyk-Zięba, Dubisz, 2008), słowniki współczesnej polszczyzny (np. Szymczak, 1998; Zgółkowa, 1994–2005), niekiedy także dialektalne lub gwarowe opracowania (np. Paździor, 2007).

Po pierwsze, we współczesnej indoeuropeistyce obowiązuje wyłącznie zapis praindoeuropejski (indohetycki), uwzględniający teorię laryngalną[5]. Poprzednia wersja mojego artykułu opierała się na rekonstrukcji młodogramatycznej, używanej w wielu wcześniejszych opracowaniach[6]. Prof. Danka (2006) jest zdeklarowanym zwolennikiem używania mowy „ausrańskiej", czyli rekonstruowanego języka indoeuropejskiego w wersji młodogramatycznej. Z tego też powodu preferował tradycyjny zapis **óu̯is* 'owca', który – jego zdaniem – musi być uznany za zdecydowane lepszy aniżeli „hieroglificzny" zapis laryngalistyczny **$h_3$éwis* (lub **$h_3$ówis* lub ewentualnie **$h_2$ówis*), skoro nie wiadomo, jak powinniśmy wymawiać fonemy laryngalne zapisywane jako **h_1*, **h_2*, **h_3*. Co więcej, tradycyjna rekonstrukcja indoeuropejska (ie. ***óu̯is**) jest stuprocentowo pewna, podczas gdy przyjęta przeze mnie wersja laryngalistyczna (pie. **$h_3$éwis*) reprezentuje tylko jeden z trzech możliwych do przyjęcia wariantów[7].

Po drugie, przygotowując po dwudziestu latach przerwy współczesną wersję mojego opracowania, zdecydowałam się po dłuższych wahaniach i przemyśleniach pozostawić zapis ***O-** (w rekonstrukcji młodogramatycznej), a w przypisach i komentarzach odwołać się do aktualnych trendów i wymagań naukowych, czyli do rekonstrukcji laryngalistycznej. W tym celu dokonałam nowego przeglądu etymologii i zebranego materiału leksykalnego. Przypomnę tu zasadnicze ustalenia teorii laryngalnej. Prajęzyk indohetycki posiadał niegdyś trzy fonemy laryngalne, które zanikły w późniejszej fazie rozwoju języka indoeuropejskiego. Nie występują one w zachowanych współcześnie językach, należących do indoeuropejskiej rodziny językowej. Spółgłoski laryngalne oznaczamy we współczesnym językoznawstwie indoeuropejskim jako **h_1*, **h_2*, **h_3*. Powyższe fonemy w różny sposób zabarwiały pierwotną samogłoskę podstawową **e* (zob. Danka, 1978, ss. 25–38). W nagłosie pie. **h_1e-* dawało zawsze **e-*, **h_2e-* przekształcało się w samogłoskę **a-*, z kolei **h_3e-* rozwijało się w samogłoskę **o-*. W pozycji przed samogłoską apofoniczną **o* kontynuacja tych trzech fonemów przebiegała jednolicie: pie. **h_1o-*, **h_2o-*, **h_3o-*

[5] Zob. notacje zastosowane w LIV (1998; 2001[2]) i NIL (2008).

[6] Młodogramatyczna rekonstrukcja pojawia się w następujących opracowaniach leksykograficznych: IEW (1959); IECD (1984/87); AHDIER (1985); DEILE (2001).

[7] Rekonstrukcję pie. **$h_3$éwis* 'owca' (skąd anatolijskie **ḫawiš*) uznaję wprawdzie za najbardziej prawdopodobną, ale zgadzam się z opinią innych badaczy, że w żadnym razie nie można jej traktować jako całkowicie pewną.

> ie. **o-*. Łatwo zatem można zrestytuować źródło samogłoski nagłosowej **e-* oraz **a-*. Natomiast samogłoska nagłosowa (ie.) **o-*, zachowana doskonale w grece lub łacinie, może teoretycznie sprowadzać się do czterech różnych prajęzykowych wariantów: (1) pie. **h_3e-*; (2) pie. **h_1o-*; (3) pie. **h_2o-* oraz (4) pie. **h_3o-*, co ogromnie utrudnia jednoznaczną rekonstrukcję morfemu leksykalnego. Jeszcze trudniej ustalić pierwotną formę w przypadku samogłoski nagłosowej **ō-* w języku greckim lub łacińskim. Tu możliwości hipotetycznej restytucji jest zdecydowanie więcej: (1) pie. **h_1oh_1-*; (2) pie. **h_1oh_2-*; (3) pie. **h_1oh_3-*; (4) pie. **h_1eh_3-*; (5) pie. **h_2oh_1-*; (6) pie. **h_2oh_2-*; (7) pie. **h_2oh_3-*; (8) pie. **h_2eh_3-*; (9) pie. **h_3oh_1-*; (10) pie. **h_3eh_1-*; (11) pie. **h_3oh_2-*; (12) pie. **h_3eh_2-*; (13) pie. **h_3oh_3-*; (14) pie. **h_3eh_3-*. W odniesieniu do samogłoski długiej (ie.) **ō* bardzo trudno jednoznacznie zrekonstruować pierwotną strukturę badanego morfemu leksykalnego, nawet jeśli ów morfem został zachowany zarówno w językach anatolijskich, jak i pozostałych językach indoeuropejskich. Niejednokrotnie trzeba rozstrzygać o genezie ie. **o-* lub **ō-* na podstawie faktów pośrednich, operując analizą etymologiczną i morfologiczną omawianego leksemu. Trudności te zostaną pokazane na kilku przykładach.

Inicjalny laryngał pie. **h_1* nigdzie nie jest realnie poświadczony, ponieważ zanikł wcześnie we wszystkich językach indoeuropejskich, wliczając języki anatolijskie. Dzięki temu potrafimy jednoznacznie ustalić, że hasła indoeuropejskie ***óm(e)sos** 'bark, grzbiet' (3.14), ***on-** 'dźwigać ciężary, pracować' (3.15), ***órĝʰis** 'gruczoł męski, jądro' (3.24), ***órsos** 'tyłek, zadek' (3.27), ***ṓs** 'usta' (3.28) zawierały w nagłosie spółgłoskę laryngalną **h_1*, skoro odpowiednie kontynuanty hetyckie zaczynają się od samogłoski *a-*, por. het. *anaššaš* (c.) 'jakaś tylna część ciała', *aniya-* 'pracować', *arkiš* (c.) 'jądro', *arraš* (c.) 'zadek', *aiš* (n.) 'usta'. W niektórych przykładach można zatem postulować archetyp podstawowy z wokalizmem **e*, jak w przypadku rdzenia ***on-**. Należy jednak zaznaczyć, że języki indoeuropejskie pokazują wyłącznie samogłoskę rdzenną **o*, do której sprowadzają się także czasowniki anatolijskie (het. *aniya-* 'pracować', pal. *ani(ya)-* 'czynić, wykonywać', luw. *ani(ya)-* 'pracować, działać'), reprezentujące zapewne formację kauzatywną lub iteratywną typu **$h_1$on-éi̯e-*. W językach indoirańskich samogłoski **e*, **o* oraz **a* zlały się w jeden fonem [a]. Odpowiednik staroindyjski nie daje zatem jednoznacznego potwierdzenia występowania rdzenia podstawowego **en-* (< pie. **$h_1$en-*). Materiał indoeuropejski dokumentuje jedynie wtórny wariant apofoniczny ***on-** (< pie. **$h_1$on-*)[8].

[8] Podobnie dzieje się w przypadku rdzenia **lerd-* 'dźwigać, podnosić w górę', wtórnie

W niektórych morfemach leksykalnych prastara wariacja **e* ~ **o* jest niekiedy widoczna, co starałam się uwydatnić w komentarzach lub przypisach. Przykładowo, hetycka forma *arkiš* (c.) ‘jądro’ może reprezentować albo praformę pie. **h$_1$órĝhis* (m.) ‘gruczoł męski, jądro’ z apofonicznym wariantem rdzenia, albo archetyp pie. **h$_1$ŕĝhis* (m.) ‘ts.’ na stopniu zanikowym. Istotnie, w językach indoeuropejskich spotykamy ślady mniej rozpowszechnionych wariantów: jednego na stopniu zanikowym (pie. **h$_1$ŕĝhis*, p. aw. *ərəzi-* m. ‘moszna’, du. *ərəzi* ‘jądra’), drugiego na stopniu pełnym (pie. **h$_1$érĝhis*, p. lit. *eržilas* m. ‘ogier’, łot. *ērzelis* m. ‘ogier’).

Kontynuanty dwóch pozostałych spółgłosek laryngalnych pie. **h$_2$* oraz **h$_3$* pojawiają się w językach anatolijskich jako *ḫ*. Zlanie się obu refleksów w materiale anatolijskim sprawia, że w wielu przypadkach trudno pokusić się o jednoznaczną restytucję praformy praindoeuropejskiej. Za przykład trudności rekonstrukcyjnych może służyć następujące hasło:

1.1. ósdos (m.) ‘gałąź’[9] (zob. **sed-** ‘siedzieć’)

[orm. *ost* ‘gałąź, konar’; gr. ὄζος, eol. ὔσδος (m.) ‘gałąź’; maced. ἄδδαι (m. pl.) ‘dyszle’; goc. *asts* (m.), stwniem. *ast* (m.), niem. *Ast* (m.) ‘konar, gałąź, sęk’; het. *ḫasduer* (n. coll.) ‘gałęzie, chrust’; IEW 785, s.v. **ozdo-s*]

Indoeuropejska nazwa gałęzi ma jednoznaczną i niezaprzeczalną rekonstrukcję w wersji młodogramatycznej **ósdos* [ˈozdos]. W przypadku zastosowania teorii laryngalnej praforma wydaje się cokolwiek dyskusyjna. Jedni badacze zakładają archetyp pie. **h$_2$ósdos* ‘gałąź’ (EIEC 84; Mallory, Adams, 2008, ss. 156–157)[10], inni

---

‘wyginać się pod wpływem niesionego ciężaru’, który w większości pochodnych języków jest poświadczony w formie apofonicznej **lord-* (Kaczyńska, 2020, ss. 416–424; 2022, ss. 281–295).

[9] Praforma praindoeuropejska, oparta na teorii laryngalnej, jest wysoce niepewna. Przykładowo Beekes (2010, s. 1050) restytuuje pie. **h$_3$esdos* obok wysoce niejednoznacznego **Hosdos* (= **h$_1$osdos* lub **h$_2$osdos* lub **h$_3$osdos*). Z uwagi na materiał anatolijski dokumentujący spółgłoskę *ḫ-* w nagłosie, możliwa jest jedynie dwuznaczna rekonstrukcja laryngalistyczna: pie. ***h$_{2/3}$o-sd-o-s**, zob. komentarz zamieszczony pod hasłem 2.1.

[10] Warto w tym miejscu przypomnieć, że niektórzy badacze ze szkoły lejdeńskiej (np. F. Kortlandt) zakładają zanik pie. **h$_2$* w pozycji przed samogłoską **o*, jak tego dowodzi np. hetycki leksem *alpaš* (m.) ‘chmura’ (< pie. **h$_2$olbhos*) motywowany jakoby przez przymiotnik pie. **h$_2$elbhos* ‘biały’, por. łac. *albus* (adi.) ‘ts.’. Należy jednak zaznaczyć, że ta sugestia jest odrzucana przez innych badaczy, m.in. reprezentujących szkołę lejdeńską (Kloekhorst, 2008, s. 169).

z kolei pie. *$*h_3ésdos$* (Danka, 1978, s. 32; Danka, 1983, ss. 67, 165) lub pie. *$*h_3ósdos$*[11]. Niektórzy badacze dają ogólnikową rekonstrukcję **Hosdos* (Kloekhorst, 2008, s. 327), gdzie notacja **H* określa spółgłoskę laryngalną niejasnego pochodzenia.

Zakładam, że ten wyraz indoeuropejski został derywowany od rdzenia werbalnego ***sed-** 'siedzieć', a ściślej od jego sekundarnej postaci rozszerzonej o przedrostek **o-*, poświadczonej w staroindyjskiej formacji werbalnej *ā-sad-* 'siedzieć razem, siedzieć blisko siebie' (Monier-Williams, 1999, s. 160) < ie. ***o-sed-** (< pie. *$*h_{2/3}o$-sed-*). Wzdłużenie samogłoski nagłosowej obserwowane w językach indoirańskich wydaje się wskazywać (zgodnie z prawem Brugmanna[12]) na samogłoskę apofoniczną **-o-*. Gałąź w języku indoeuropejskim (ie. ***ósdos**) została nazwana z tego powodu, że ptaki w porze nocnej – jak zakładają etymolodzy – siedzą obok siebie na gałęziach drzew. Budowa morfologiczna formacji nominalnych typu ***ósdos** jest przejrzysta. Zawierają one przedrostek **o-* (= anat. **ḫa-*), morfem leksykalny na stopniu redukcji (np. ie. **-sd-* ← pie. **sed-* 'siedzieć') i samogłoskę tematyczną (z reguły **-o-*).

Artykuł hasłowy ***ósdos** został pominięty w moim zestawieniu z dwóch powodów. Po pierwsze, układ gniazdowy wymusza przyporządkowanie tego leksemu do rdzenia pie. ***sed-** 'siedzieć'. Po drugie, w polskim zasobie leksykalnym nie można wskazać żadnych oczywistych kontynuantów tego indoeuropejskiego derywatu.

W zestawieniu zachowałam jednak przymiotniki ie. ***ōḱús** 'szybki', ****ōmós*** 'surowy' oraz ***oḱsús** 'ostry', mimo że – moim zdaniem – zawierają one prastary przedrostek **o-* (< pie. *$*h_{2/3}o$-*). Zgodnie z układem gniazdowym powyższe formacje powinny zostać przyporządkowane do rdzeni: ***eḱu̯-** (< pie. ***h_1eḱu̯-**) 'być szybkim' (p. łac. *equus* m. 'koń' < pie. *$*h_1$éḱu̯os* m. 'ts.'), ***am-** (< pie.***$h_2$em-**) 'być gorzkim, cierpkim' (p. łac. *amārus* adi. 'gorzki, cierpki') oraz ***ḱes-** 'być ostrym, ciąć, przecinać' (p. stind. *śas-* 'zarzynać'). Pozostawiłam je tylko dlatego, że przyjęte przeze mnie etymologie tych trzech przymiotników (oparte na teorii laryngalnej) nie są powszechnie przyjmowane w literaturze przedmiotu. Z tego samego powodu utrzymałam w niniejszym rejestrze indoeuropejski apelatyw ***ōu̯i̯óm** (n.) 'jajo' (odtworzony hipotetycznie w postaci pie.

[11] Restytucja sugerowana przez K. T. Witczaka, modyfikującego nieznacznie rekonstrukcję I. R. Danki, na bazie sanskryckiego rdzenia werbalnego **ā-sad-*, gdzie wzdłużenie inicjalnej samogłoski (zgodne z prawem Brugmanna, por. przyp. 20) sugeruje niedwuznacznie wariant *$*h_3o$-* względnie *$*h_2o$-* (a nie *$*h_3e$-*).

[12] Wybitny indoeuropeista niemiecki Karl Brugmann udowodnił, że samogłoska apofoniczna **o* w sylabie otwartej została wzdłużona do **ā* w językach indoirańskich, podczas gdy w sylabie zamkniętej pozostała samogłoską krótką (**ă*) (Collinge, 1985, ss. 13–21).

***h$_{2/3}$oh$_2$u̯i̯óm**), chociaż zasadniczo przychylam się do dość popularnego w literaturze przedmiotu stanowiska, że leksem denotujący ‘jajo’ jest przypuszczalnie pradawnym derywatem urobionym od terminu oznaczającego ‘ptaka’ (ie. ***au̯is** < pie. ***h$_2$éu̯is**, p. łac. *avis* ż. ‘ptak’, orm. *hav* ‘ts.’). Nie mamy jednak całkowitej pewności w tej sprawie, zwłaszcza że dostępne anatolijskie źródła nie dokumentują wyrazu oznaczającego ‘jajo’, co niezmiernie utrudnia restytucję prototypu w ujęciu laryngalistycznym, a nadto poświadczają hetycki apelatyw *šuu̯aiš* (c.) ‘ptak’, zawierający w nagłosie spirant **š-* zamiast oczekiwanego anat. **ḫ*. Uważam, że w obliczu niepewności dotyczącej etymonu należy powstrzymać się od przydzielenia analizowanego terminu ***ōu̯i̯óm** do domniemanej (czyli niepewnej) podstawy derywacyjnej, a co za tym idzie, zrezygnować z układu gniazdowego w przypadku dwuznacznej lub zgoła wątpliwej relacji. Julius Pokorny podjął zresztą podobną decyzję i wydzielił dwa osobne hasła w odniesieniu do ‘ptaka’ (IEW 86) i ‘jaja’ (IEW 781). Moje własne interpretacje, w tym także wątpliwości, przedstawiłam w komentarzach do stosownych artykułów hasłowych.

Nie uwzględniłam też hasła ***ōg$^{u̯}$ā́** (ż.) ‘jagoda’ (w zapisie młodogramatycznym), ponieważ większość etymologów sprowadza ten termin do rdzenia ie. ***ag$^{u̯}$-** ‘rosnąć’ (< pie. ***h$_2$eg$^{u̯}$-**), por. orm. *ačem* ‘rosnę’. Akceptując ten punkt widzenia, wyrażony także w słowniku Juliusa Pokornego (IEW 773), uznałam ostatecznie, że powyższy derywat powinien trafić do następującego artykułu hasłowego:

1.2. *ag$^{u̯}$- ‘rosnąć’, ***ōg$^{u̯}$-** ‘rosnąć blisko, obok siebie’, ***ōg$^{u̯}$ā́** (ż.) ‘jagoda’[13].

[orm. *ačem* ‘rosnę’, goc. *akran* ‘owoc’; stir. *áirne* ‘śliwa tarnina’, wal. *aeron* ‘owoce drzew’, bret. *hirin* ‘tarnina’ (< pcelt. **agrīnyā*); na stopniu wzdłużonym: lit. *úoga* ‘jagoda’, łot. *uôga* ‘ts.’; łac. *ūva* ‘winne grono’; toch. A *oko*, B *oko* ‘owoc’, A *okar* ‘roślina’, B *okaro* ‘jakaś roślina’; IEW 773]

- psł. **jaga* ‘jagoda’ > stcsł. *vin-jaga*, sże. *vin-jága* ‘winna jagoda’.
- z sufiksem **-od$^{(h)}$eh$_2$*: psł. **jagoda*: **jagoda** ‘owoc soczysty o mięsistej owocni i dużej ilości nasion’ (B. I 568), **czarna jagoda** ‘krzewinka z rośliny wrzosowatych, *Vaccinium myrtilus* L.’; **jagodowy** ‘dotyczący jagód’.

Z morfologicznego punktu widzenia bałtosłowiańska nazwa jagody składa się, jak sądzę, z prefiksu **h$_{2/3}$o-*, rdzenia werbalnego na stopniu zanikowym **-h$_2$g$^{u̯}$-* (← pie. **h$_2$eg$^{u̯}$-*) oraz samogłoski tematycznej *-eh$_2$-*. Zastosowany układ gniazdowy wymaga uwzględnienia hasła ***ōg$^{u̯}$ā́** pod literą ***A**, a nie pod ***O**.

[13] Rekonstrukcja laryngalistyczna: pie. ***h$_2$eg$^{u̯}$-** ‘rosnąć’, ***h$_{2/3}$o-h$_2$eg$^{u̯}$-** ‘rosnąć blisko, obok siebie’ oraz ***h$_{2/3}$o-h$_2$g$^{u̯}$éh$_2$** (ż.) ‘jagoda’.

Hasła słownikowe na *O-

Niniejsza partia mojego opracowania zawiera indoeuropejskie morfemy leksykalne zaczynające się od fonemu (ie.) ***o-**, z których się wywodzą lub do których się sprowadzają wyrazy rodzime lub zapożyczone, funkcjonujące w staropolszczyźnie, w dzisiejszej polszczyźnie literackiej, w polskiej terminologii naukowej lub (rzadziej) w dialektach języka polskiego.

2.1. *od- ‘pachnieć’, ***odmā́*** (ż.) ‘zapach, woń’[14]

[orm. *hot* ‘zapach’; alb. *amë* (ż.) ‘nieprzyjemny zapach’; gr. dor. ὀδμᾱ́, att. ὀσμή (ż.) ‘zapach, woń’, lit. *úosti* ‘pachnieć’, łot. *uôst* ‘ts.’; IEW 772; LIV^2 296]

- łac. („sabinizm”) *oleo* ‘wydawać zapach, śmierdzieć’ (< ***odei̯ō***), stąd *olfactus* ‘zmysł węchu’: **olfaktometr** (gr. μετρέω ‘mierzę’) ‘przyrząd do badania czułości narządu węchu’, **olfaktometria** ‘badanie czułości narządu węchu’, **pecunia non olet** ‘pieniądze nie śmierdzą’ (tak wyraził się cesarz rzymski Wespazjan o podatku nałożonym na publiczne latryny);
- z przyrostkiem ***-os-**: łac. *odor* ‘zapach’ (= orm. *hot*): **odór** ‘przykra woń, smród, fetor’; fr. (< łac.) *désodorisation*, skąd: **dezodoryzacja** ‘usuwanie niepożądanej woni; odwanianie’, **dezodorant** ‘płyn likwidujący lub zapobiegający przykrym zapachom’, **dezodoryzator** ‘przyrząd lub środek chemiczny używany do dezodoryzacji’;
- gr. ὄζω ‘pachnę’ (< ***od-i̯ō***), stąd ὄζων ‘pachnący’: **ozon** ‘gaz o charakterystycznym zapachu, alotropowa odmiana tlenu’, **ozonek** ‘związek ozonu’, **ozonid** (gr. εἶδος ‘forma, kształt, rodzaj’) ‘ts.’, **ozonizacja** ‘dezynfekcja za pomocą ozonu’, **ozonizator** ‘urządzenie do wytwarzania ozonu’, **ozonosfera** ‘powłoka ozonowa atmosfery ziemskiej’, **ozonować** ‘poddawać coś działaniu ozonu’, **ozokeryt** (gr. κηρός ‘wosk’) ‘wosk ziemny, kopalna mieszanina parafinowa, powstała z ropy naftowej’; **ozena** ‘przewlekły katar nosa, objawiający się tworzeniem cuchnących strupów wewnątrz nosa’;
- z przyrostkiem ***-meh$_2$-**: att. ὀσμή (ż.) ‘zapach, woń’ (= gr. hom. ὀδμᾱ́; alb. *amë*): **osm** ‘pierwiastek chemiczny o intensywnym zapachu’, **osmologia** ‘nauka o woniach i substancjach pachnących’, **anosmia** (gr. ἀν- ‘nie-, bez-‘) ‘utrata powonienia’.

[14] Powyższe formy są zgodnie rekonstruowane jako pie. ***h$_3$ed-** ‘pachnieć’, ***h$_3$edméh$_2$** (ż.) ‘zapach, woń’ (wersja laryngalistyczna).

2.2. *od- ‘być zagniewanym, nienawidzić’[15]

[orm. *ateam* ‘nienawidzę’; stang. *atol* ‘okrutny, nienawistny’, stnord. *atall* ‘dirus, atrox’, het. *ḫatukiš* ‘brzydki, szpetny’; IEW 773; LIV² 296]

- łac. *ōdī* ‘nienawidzę’, *odium* (n.) ‘nienawiść’: **odium** ‘niechęć, nienawiść, wstręt do czegoś’, **odiōsa** ‘rzeczy budzące wstręt’.
- gr. ὀδύσσομαι ‘być zagniewanym, nienawidzić’, stąd gr. Ὀδυσσεύς, łac. *Ulixes, Ulisses*: **Odys, Odyseusz, Ulisses** ‘bohater mityczny, król Itaki, uczestnik wojny trojańskiej, **Odyseja** ‘epopeja przypisywana Homerowi, opowiadająca o przygodach Odysa’, stąd **odyseja** ‘wędrówka obfitująca w przygody’.

2.3. *oi̯d- ‘nabrzmiewać, puchnąć’, stąd ***ói̯dos** (m.) ‘nabrzmiałość, opuchlizna’[16]

[orm. *aitnum* ‘puchnę’, *aitumn* ‘opuchlizna’; stwniem. *eiz* ‘ropień, wrzód’, stang. *āttor*, niem. *Eiter* ‘ropa w nabrzmiałym wrzodzie’; stlit. *aidinti* ‘drażnić, irytować’; IEW 774]

- gr. οἰδέω, οἰδάω ‘nabrzmiewam, pęcznieję, choruję na puchlinę wodną’, stąd Οἰδίπους ‘o spuchniętych stopach’ (> łac. *Oedipus*): **Edyp** ‘bohater mityczny, król Teb, który nieświadomie zabił ojca Lajosa i poślubił własną matkę Jokastę’, **kompleks Edypa** ‘podświadoma skłonność płciowa chłopców do matki i związane z tym uczucie wrogości wobec ojca’.
- psł. * *ědъ* ‘trucizna’ (ros. *jad*, ukr. *jid* = gr. οἶδος m. ‘obrzęk, nabrzmiałość’, stwniem. *Eis*): **jad** ‘substancja chemiczna wytwarzana przez organizmy żywe, mająca właściwości trujące dla innego organizmu’**, jadowity** ‘mający w sobie jad, zaprawiony jadem’ (B. I 567), **jadzica** ‘zatrucie jadem bakteryjnym lub zwierzęcym’.

2.4. *ói̯nos ‘jeden, jedyny’[17]

[lit. *viénas* ‘jeden’, łot. *viêns*, stprus. *ainas*; gr. οἴνη (ż.) ‘jedynka (na kościach do gry)’; z innymi przyrostkami: wed. *éka-* ‘jeden’, aw. *aeva-*, stpers. *aiva-* ‘jeden, jedyny, samotny’, gr. οἶος, cypr. οἰϝος (adi.) ‘sam, samotny’; IEW 286]

- łac. *ūnus* ‘jeden’: (łac.) **ad unum omnes** ‘wszyscy bez wyjątku, co do jednego’; (łac.) **una voce** ‘jednogłośnie’; **unilateralny** (łac. *lateralis* ‘boczny’) ‘jednostronny’,

[15] Pie. **$h_3$ed-** ‘być zagniewanym, nienawidzić’.

[16] W zapisie laryngalistycznym pie. ***$h_3$ei̯d-** ‘nabrzmiewać, puchnąć’, stąd pie. ***$h_3$éi̯dos** lub ***$h_3$ói̯dos** (m.) ‘nabrzmiałość, opuchlizna’.

[17] Pie. ***$h_3$éi̯-no-s**.

p. **umowa unilateralna** ‘umowa obowiązująca tylko jedną stronę’; **unipolarny** (łac. *polus* ‘biegun’ < gr. πόλος) ‘jednobiegunowy, mający jeden biegun elektryczny’; **unizm** ‘kierunek w malarstwie abstrakcyjnym wprowadzający zasadę organicznej jedności form i kolorów’;

- z przyrostkiem **-ko-*: łac. *unicus* ‘jedyny’: **unicum** ‘rzecz jedyna w swoim rodzaju, osobliwość’, **unikat** ‘ts.’, **unikatowy**, **unikalny** ‘rzadki, jedyny w swoim rodzaju’;
- pgerm. **ainaz* ‘jeden’ (goc. *ains*, stnord. *einn*, stwniem. *ein*, niem. *eins*, stang. *ān*, ang. *one* ‘jeden’): **einstein** (niem. ‘jeden kamień’, od nazwiska Alberta Einsteina) ‘pierwiastek chemiczny; jednostka energii świetlnej używana w fotochemii’; **one-step** (< ang. ‘jeden krok’) ‘amerykański taniec towarzyski w styku ragtime’.
- psł. **inъ* ‘jeden, pewien, jakiś’: **inny** (B. I 549), **ino** ‘tylko, jedynie’ (B. I 549), **inochodziec** ‘zwierzę odznaczające się inochodem; jednochodziec’; **inochód** ‘chód lub bieg niektórych zwierząt czworonożnych (np. konia, wielbłąda, żyrafy), polegający na stawianiu jednocześnie obu nóg prawych, następnie obu lewych’.
- z przedrostkiem **ed$^{(h)}$-*: psł. **ed-inъ* : **od-inъ* ‘jeden’ (p. ros. *odin*): **jeden** ‘jeden’ (B. I 583)**, jedynie** ‘tylko, wyłącznie’, **jedyny** ‘wyłączny, wyjątkowy’ (B. I 586).

2.5. *oḱsús (adi.) ‘ostry’[18]

[łot. *ass* (adi.) ‘ostry, ostro zakończony’, *ašs* ‘szybki’; IEW 21, s.v. *aḱ-*, *oḱ-*]

- gr. ὀξύς (adi.) ‘ostry, ostro zakończony; (o czuciu) przykry, bolesny; (o wzroku) ostry, bystry; (o zapachu) ostry, nieprzyjemny; (o smaku) ‘kwaśny, gorzki’, (o ruchu) szybki, żwawy, rączy, chyży’: **oksy-** ‘kwaśny, gorzki’ w licznych złożeniach, wskazujących na ich związek znaczeniowy z tlenem (p. fr. *oxyde* ‘tlenek’): **hipooksemia** (gr. ὑπό ‘pod’ + αἷμα ‘krew’) ‘nieznaczne niedotlenienie krwi’; **hipoksja** (gr. ὑπό ‘pod’) ‘nieznaczne niedotlenienie tkanek’; **indoksyl** ‘związek organiczny powstający w wątrobie jako produkt utleniania indolu’; **oksybionty** (gr. βίος ‘życie’) ‘organizmy mogące żyć i rozwijać się jedynie w obecności tlenu atmosferycznego; aeroby’; **oksybioza** ‘proces chemiczny zachodzący z udziałem tlenu; proces aerobowy’; **oksyceluloza** ‘produkt otrzymywany przez utlenianie celulozy’; **oksycyjanek** (gr. κυάνεος ‘ciemny, ciemnoniebieski’) ‘środek antyseptyczny’; **oksydacja** ‘utlenianie’; **oksydacyjny** ‘utleniający’; **oksydoreduktazy** (łac. *reductor* ‘odprowadzający z powrotem’) ‘enzymy katalizujące reakcje utleniania i redukcje’ **oksydować** ‘wytwarzać

[18] Pie. ***h$_3$o-ḱsú-s** (adi.) ‘ostry’.

warstwę tlenku na powierzchni metalu'; **oksydymetria** (gr. μετρέω 'mierzę') 'grupa metod objętościowych ilościowej analizy chemicznej'; **oksygeniony** (n.łac. *oxygenium* 'tlen') 'nagie jądra atomów tlenu'; **oksyhemoglobina** (gr. αἷμα 'krew' + łac. *globus* 'kula') 'związek hemoglobiny z tlenem powstający we krwi'; **oksylikwid** (łac. *liquidus* 'płynny') 'materiał wybuchowy będący mieszaniną ciekłego tlenu i substancji palnej'; **oksylit** (gr. λίθος 'kamień') 'nadtlenek sodu'; **oksymetr** (gr. μετρέω 'mierzę') 'przyrząd do badania czystości tlenu'; **oksymoron** (gr. μῶρον 'głupstwo, szaleństwo') 'określenie pozornie sprzeczne z właściwościami przedmiotu; antylogia'; **oksymy** 'związki organiczne, stosowane przy analizie chemicznej aldehydów i ketonów'; **oksytetracyklina** (gr. τετράκις 'czterokrotnie' + κύκλος 'obwód, koło') 'antybiotyk z grupy tetracyklin'; **oksytocyna** (gr. τόκος 'poród, połóg') 'hormon wytwarzany w przysadce mózgowej, będący m.in. bodźcem fizjologicznym do rozpoczęcia porodu'; **oksytoneza** (gr. τόνος 'akcent, ton') 'akcentowanie wyrazów na ostatniej sylabie'; **oksytoniczny** 'mający akcent na ostatniej sylabie', **oksytonon** 'wyraz akcentowany na ostatniej sylabie'; **pirydoksyna** (gr. πυρίδιον 'ognik') 'adermina, witamina B_6';

- z przyrostkiem *-to-*: psł. **osъtъ* 'oset; ość roślinna, roślina oścista' (p. csł. *osъtъ*, słe. *áset*, ros. *osót* = lit. *ãšutas* 'włos koński'): **oset** 'roślina zielna z rodziny złożonych, *Carduus* L.'

Komentarz: Przymiotnik ***oḱsús** (< pie. ***$h_{2/3}$oḱsús**) zawiera, w moim przekonaniu, przedrostek **$h_{2/3}o$-*, morfem leksykalny na stopniu zanikowym **ḱs-* (← pie. ***ḱes-** 'ciąć, przycinać') oraz samogłoskę tematyczną *-u-*. Alternatywny wywód z archetypu **h_2oḱ-s-ú-s* (rzekomo derywowany od rdzenia pie. ***h_2eḱ-** 'być ostrym') jest teoretycznie możliwy, lecz trudny do objaśnienia z morfologicznego punktu widzenia.

2.6. *oḱtṓ 'osiem', ***oḱtōu̯os, *oḱtm̥os** 'ósmy'[19]

[wed. *aṣṭáu* 'osiem', *aṣṭamá-* 'ósmy'; aw. *ašta-* 'osiem', *aštəma-* 'ósmy', orm. *ut'* 'osiem'; stir. *ocht*, wal. *wyth*, korn. *eath*, bret. *eiz* 'osiem'; goc. *ahtau*, stnord. *ātta*, niem. *acht*, ang. *eighth*; lit. *aštuonì* 'osiem', *ašmas* 'ósmy', stprus. *asman* (acc. sg.) 'ósmy'; toch. A *okät*, B *okt* 'osiem'; IEW 775]

- łac. *octō* 'osiem', *octāvus* 'ósmy': **oktan** 'węglowodór nasycony o ośmiu atomach węgla w cząsteczce', **liczba oktanowa** 'wskaźnik charakteryzujący odporność ciekłego paliwa silnikowego na detonację'; **oktant** 'przyrząd do pomiaru kątów', **oktawa** 'ósmy stopień skali muzycznej', **oktet** 'zespół kameralny złożony z ośmiu

[19] Pie. ***h_3eḱtóh$_1$** (du.) 'osiem', ***h_3eḱtóh$_1$u̯os / *h_3eḱtm̥Hos** 'ósmy'.

wykonawców', **oktoda** 'lampa elektronowa mająca osiem elektrod'.

- gr. ὀκτώ 'osiem', ὄγδοος 'ósmy': **oktaedr** (gr. ἕδρα 'siedzenie, podstawa') 'bryła geometryczna, ośmiościan'; **oktaedryt** 'meteoryt żelazny o strukturze ośmiościanów'; **oktagon** (gr. γωνία 'kąt') 'ośmiokąt', **oktostych** (gr. στίχος 'rząd, linia, wers') 'strofa ośmiowierszowa'
- psł. **osmь* 'osiem', **osmъ* 'ósmy': **osiem** (stpol. *ośm*, B. II 436, 460) **ósmy** (B. II 478), **ośmiornica** 'głowonóg o ośmiu ramionach, *Octopus* L.' (B. II 460).

2.7. *ōḱús 'szybki', comp. ***ṓḱi̯os** 'szybszy', superl. ****ṓḱistos*** 'najszybszy'[20]

[wed. *āśú-* 'szybki', comp. *āśīyān*, superl. *āśiṣṭha-*; aw. *āsu-* 'szybki', comp. *āsyå̊*, superl. *āsištō*; gr. ὠκύς, superl. ὤκιστος; łac. *ōcior* (comp.) 'szybszy, zręczniejszy', superl. *ōcissimus*; stwal. *di-auc*, wal. *di-og* 'leniwy, powolny', korn. *di-oc*, bret. *di-ec* 'ts.' (< pcelt. **dīs-āku-* 'nie-szybki'); IEW 775]

- psł. **as(ъ)rębъ* 'jastrząb, *Accipiter* L.' (< **ōḱu-rm̥bhos* 'szybko chwytający', p. łac. *accipiter* 'jastrząb, sokół'): **jastrząb**.

Komentarz: Postulowana rekonstrukcja bazuje na stind. *śu* (adv.) 'szybko, prędko' (< pie. **h$_1$ḱú*) oraz na szeroko znanym derywacie **h$_1$éḱuos* (m.) 'koń' (por. wed. *áśvaḥ* m. 'koń', aw. *aspa-* m. 'ts.', łac. *equus* m. 'ts.'), oznaczającym rącze zwierzę. Dopuszczam tu obecność nieproduktywnego prefiksu (pie.) **h$_{2/3}$o-*, który występował niegdyś w wielu archaicznych formacjach nominalnych. Badacze zakładają najczęściej postać pierwotną **HoHḱús* (gdzie zapis **H* oznacza jakąś niezidentyfikowaną spółgłoskę laryngalną). Niekiedy opowiadają się za (reduplikowanym?) archetypem **h$_1$oh$_1$ḱús* (Beekes, 2010, s. 1677)[21].

2.8. *okᵘ- 'widzieć', ***okᵘÞi** (n.) 'oko', du. ***okᵘÞī** 'oczy'[22]

[wed. *ákṣi*, gen. sg. *akṣnáḥ* (n.) 'oko', du. *ákṣī* 'oczy'; aw. *aši* du. 'oczy'; orm. *akn* 'oko', pl. *ač'k'*; gr. hom. du. ὄσσε, alb. *sy* 'oko', lit. *akìs* (ż.) 'oko', du. *akì* 'oczy', łot. *acs*, stprus. *ackins* (acc. pl.); toch. A *ak*, B *ek* 'oko', du. A *aśäṃ*, B *eś*, *eśane* 'oczy'; IEW 775–777 LIV^2 296–297]

---

[20] Możliwa restytucja laryngalistyczna: pie. ***h$_{2/3}$o-h$_1$ḱ-ú-s** (adi.) 'szybki', comp. ***h$_{2/3}$o-h$_1$ḱ-i̯os-** 'szybszy', superl. ***h$_{2/3}$o-h$_1$ḱ-isto-s** 'najszybszy'.

[21] W przypadku restytucji pie. **h$_1$oh$_1$ḱús* geneza zakładanego wokalizmu apofonicznego **o* nie daje się objaśnić na bazie słowotwórstwa indoeuropejskiego.

[22] Pie. ***h$_3$ekᵘ-** 'widzieć', ***h$_3$ekᵘÞi** (n.) 'oko', du. ***h$_3$ekᵘÞih$_1$** 'oczy'.

- atematyczne *$*ōk^w$-s*, gen. sg. *$*ok^wós$*, zachowane w gr. ὤψ (ż.) ‘spojrzenie, wzrok’, gr. ὄψ ‘wzrok, oblicze’ (= łac. *-ōx* w złożeniach typu *atrōx* ‘dziki, okropny, straszny’. *ferōx* ‘dziki, zuchwały’, p. gr. μύωψ ‘krótkowidz’, dosł. ‘mający mysi wzrok’, p. gr. μῦς ‘mysz’): **miopia** ‘krótkowzroczność’; **hemeralopia** (gr. ἡμέρα ‘dzień’ + ἀλαός ‘ślepy’) ‘upośledzenie widzenia o zmroku; kurza ślepota’, **nyktalopia** (gr. νύξ, νυκτός ‘noc’ + ἀλαός ‘ślepy’) ‘ślepota dzienna; wada wzroku spowodowana nadwrażliwością siatkówki’.
- psł. **oko* (gen. sg. **očese*) ‘oko’, **očī* du. ‘oczy’: **oczko** ‘małe oko’**, oczny** ‘dotyczący oka’**, oczodół** ‘jedna z dwu jam w czaszce, w której mieści się gałka oczna’; **oczy** (B. II 364), **oczywisty** ‘bezsporny, pewny’, **oczywiście** ‘naturalnie, wyraźnie, jasno’, **oko** ‘organ wzroku’ (B. II 401), **świadek naoczny** ‘ten, który sam na własne oczy coś widział’; **zaoczny** ‘dziejący się pod nieobecność osoby zainteresowanej’.
- łac. *oculus* ‘oko’, *ocularis* ‘oczny’: (łac.) **ad oculos** ‘naocznie’; **binokular** (łac. *bini* ‘po dwa’) ‘przyrząd optyczny do obserwacji dwuocznej’, **binokularny / binokularowy** ‘przystosowany do obserwacji dwuocznej’, **binokle** (< fr. *binocle* ‘lornetka’ < łac.) ‘okulary trzymające się na nosie za pomocą sprężynki’, **monokl** (< fr. *monocle* < łac.śr. *monoculus* ‘jednooki’) ‘szkło optyczne wkładane do jednego oczodołu’, **okulant** ‘jednoroczny pęd wyrastający z oczka rośliny’, **okular** ‘element przyrządów optycznych’, **okulary** ‘szkła w oprawie’, **okulista** ‘lekarz oftalmolog’; **okulistyka** ‘nauka o budowie i chorobach narządu wzrokowego; dział medycyny’, **okulizacja** ‘sposób wegetatywnego rozmnażania roślin; oczkowanie’, **okulizator** ‘nóż okulizacyjny, służący do oczkowania roślin’, **okulizować** ‘dokonywać oczkowania’.
- z przyrostkiem *-mn̥*: gr. ὄμμα, gen. sg. ὄμματος (n.) ‘oko’: **ommatofory** ‘czułki ślimaków płucodysznych, na których szczycie mieszczą się oczy’;
- z przyrostkiem *-l̥-mo-*: gr. ὀφθαλμός (m.) ‘oko’ (< *$*ok^wP$-l̥mos*): **oftalmia** ‘zapalenie spojówek lub gałek ocznych’; **oftalmika** ‘okulistyka’, **oftalmolog** (gr. λόγος ‘słowo, nauka’) ‘okulista’, **oftalmologia** ‘okulistyka’, **oftalmoskop** (gr. σκοπέω ‘patrzę’) ‘wziernik okulistyczny’, **oftalmoskopia** ‘badanie dna oka za pomocą wziernika’.
- z przyrostkiem *-ti-*: gr. ὄψις (ż.) ‘widzenie, patrzenie’, stąd δίοψις (ż.) ‘widzenie na wskroś’, σύνοψις (ż.) ‘przegląd’: **autopsja** (gr. αὐτός ‘sam’) ‘widzenie własnymi oczami; ogląd naoczny’, wtórnie ‘sekcja zwłok’; **diopsyd** ‘przezroczysty minerał z grupy piroksenów’; **rodopsyna** (gr. ῥόδον ‘róża’) ‘światłoczuły czerwony barwnik zawarty w pręcikach siatkówki ocznej; czerwień wzrokowa’, **synopsis** ‘przegląd ogólny; zbiór artykułów różnych autorów na ten sam temat; szkic scenariusza filmowego’.

- z przyrostkiem *-to-*: gr. ὀπτός ‘widoczny, widzialny’ (< **ok^{w}-to-*), stąd ὀπτικός ‘dotyczący widzenia, wzroku’, gr. σύνοπτος ‘dający się zobaczyć, widoczny’: **optoelektronika** (gr. ἤλεκτρον ‘bursztyn; stop złota i srebra’) ‘dział elektroniki’, **optofon** (gr. φωνή ‘głos’) ‘przyrząd do akustycznego odczytywania pisma dla niewidomych’, **optometr** (gr. μετρέω ‘mierzę’) ‘przyrząd do mierzenia i oznaczania siły wzroku’, **optotypy** (gr. τύπος ‘wzór, znak’) ‘wydrukowane litery różnej wielkości służące do badania siły wzroku’, **optyczny** ‘odnoszący się do wzroku i zjawisk świetlnych; świetlny; wzrokowy’, **optyk** ‘specjalista w dziedzinie optyki; fachowiec wyrabiający przyrządy optyczne’, **optyka** ‘nauka zajmująca się badaniem światła widzialnego’, **optymetr** (gr. μετρέω ‘mierzę’) ‘optyczny przyrząd do mierzenia długości’; **panoptikum** (gr. πᾶν n. ‘wszystko’) ‘wystawa, muzeum zawierający zbiór osobliwości’; **synoptofor** (gr. φορός ‘niosący’) ‘aparat do mierzenia zeza’, **synoptyk** ‘meteorolog zajmujący się przewidywaniem pogody’, **synoptyka** ‘dział meteorologii poświęcony metodom opracowywania prognoz pogody’, **synoptyczny** ‘związany z prognozą pogody’.
- z przyrostkiem *-ter-*: gr. ὀπτήρ ‘ten, który wypatruje’, διοπτήρ ‘szpieg, wywiadowca’: **diopter** (gr. διά ‘przez; na wskroś, wzdłuż’) ‘przyrząd pomocniczy do wyznaczania kierunków’; **dioptra / dioptria** ‘jednostka miary mocy optycznej układu; jednostka wady wzroku’; **dioptryczny** ‘odnoszący się do zjawisk zachodzących w różnych ośrodkach przezroczystych’, **dioptryka** ‘dział optyki geometrycznej zajmujący się badaniem zjawisk związanych z załamaniem światła’; **katoptryka** ‘dział optyki traktujący o zjawiskach polegających na odbiciu światła od zwierciadeł’.

2.9. *ol- ‘zabijać, niszczyć’[23]

[gr. ὄλλυμι ‘niszczę, zabijam’, ὀλέκω ‘niszczę, burzę, zabijam’, het. *ḫalluu̯ai-* ‘niszczyć, rujnować’; IEW 777; LIV^{2} 298]

- z przedrostkiem **h$_2$epó*: gr. ἀπόλλυμι ‘niszczę, zabijam, zgładzam’, stąd Ἀπόλλων ‘boski opiekun poezji i sztuk pięknych, pierwotnie bóg nagłej śmierci’ (Danka, 1987, s. 19): **apollo** ‘mężczyzna o wybitnej urodzie’, **niepylak apollo** ‘gatunek motyla’, **Apollo** ‘grecki bóg poezji i sztuk pięknych’;
- z przedrostkiem **h$_2$epó*: łac. *ab-oleo* ‘zniszczyć, zburzyć, usunąć’, *abolitio* ‘zniesienie, usunięcie’: **abolicja** ‘powszechny akt łask polegający na umorzeniu postępowania karnego’; **abolicjonista** ‘zwolennik abolicjonizmu’, **abolicjonizm** ‘ruch społeczno-polityczny dążący do zniesienia niewolnictwa’.

[23] Pie. ***h$_3$elh$_1$-** ‘zabijać, niszczyć’.

2.10. *ol- ‘zginający się pod kątem, łokieć’, ***olīnā** (ż.) ‘łokieć’[24]

[stind. *aratni-* ‘łokieć’; aw. *arθna-*, stpers. *arašniš* ‘ts.’; orm. *oln* ‘łopatka, ramię, bark’ (< **olēn*); alb. tosk. *llërë*, geg. *llanë* ‘przedramię, łokieć’ (< **olenā*); epir. ἄλαξ ‘ramię’; gr. ὠλένη (ż.) ‘łokieć, przedramię’; łac. *ulna* ‘łokieć, ramię’; stir. *uilenn* ‘kąt’, śrir. *uillind* ‘łokieć, kat’, wal. *elin*, stkorn. *elin*, bret. *ilin* ‘łokieć’ (< pcelt. **ŏlīnā*); goc. *aleina* ‘łokieć’; stnorw. *alun*; stang. *eln*, ang. *ell*, stwniem. *elina*, niem. *Elle* ‘łokieć’; lit. *úolektis* ‘łokieć’, łot. *uôlekts* ‘łokieć, przedramię’, stprus. *woaltis* ‘przedramię, łokieć’; IEW 307, s.v. *el-, elei- lei-, olĭ̄nā*]

- psł. **ol-kъtь* ‘łokieć’ (stcsł. *lakъtь*, ros. *lókotь*): **łokieć** ‘staw łączący ramię z przedramieniem; dawna miara długości’.

2.11. *ol- ‘tamten daleki, będący z drugiej strony’, ***olnei** (adv.) ‘zeszłego roku’[25]

[stłac. *ollus* ‘tamten, ów’, *ollī*, *olle* ‘wtedy’, *ollīc* ‘tam’, łac. *ulterior* ‘z tamtej strony, dalszy’, *ultimus* ‘najdalszy’; umbr. *ulo, ulu* ‘illo, illuc’, osk. *últimam* ‘ultimam’; stir. *ollos* adi. ‘cały, duży, obszerny’, *ind-oll* ‘z tamtej strony, poza’ (< **n̥dh-olnei*); IEW 24]

- łac. *ultrā* adv. ‘z tamtej strony, dalej poza, ponad’: **ultra-** pojawia się w licznych złożeniach i oznacza ‘ponad, poza (pewną granicę); nad wyraz, skrajnie’, stąd **ultraakustyka** ‘dział akustyki zajmujący się ultradźwiękami’; **ultradźwięki** ‘fale dźwiękowe o częstotliwości przekraczającej granice słyszalności dla człowieka’; **ultraelement** ‘pierwiastek wchodzący w skład świeżej materii w prawie niedostrzegalnej ilości’; **ultrafemiczne skały** ‘skały składające się wyłącznie z materiałów ciemnych’; **ultrafiltr** ‘filtr o bardzo małych średnicach porów’; **ultrafioletowe promieniowanie** ‘promieniowanie słoneczne, niewidzialne dla oka, wytwarzane również laboratoryjnie, np. lampami kwarcowymi’; **ultraizm** ‘awangardowy kierunek w literaturze hiszpańskiej (utworzony od n. czasopisma *Ultra*)’, **ultramaryna** ‘pigment mineralny odporny na światło o barwie fioletowej, czerwonej lub zielonej’; **ultrametamorfizm** ‘proces przeobrażania skał w magmę’; **ultramikrob** ‘wirus’; **ultramikroskop** ‘mikroskop do obserwacji cząstek o wymiarach koloidowych’; **ultramontanizm** ‘średniowieczny pogląd religijny o prymacie władzy papieskiej nad świecką’; **ultrasi** (fr. *ultras* < łac.) ‘przedstawiciele skrajnej reakcji’; **ultrasonograf** (łac. *sonus* ‘dźwięk’ + gr. γράφω ‘piszę’) ‘elektronowe urządzenie ultradźwiękowe, wykorzystywane do oglądu tkanek ciała ludzkiego’

[24] Pie. ***h$_3$el-** ‘zginający się pod kątem, łokieć’, ***h$_3$elih$_1$nh$_2$** (ż.) ‘łokieć’.

[25] Pie. ***h$_3$el-** ‘tamten daleki, będący z drugiej strony’, ***h$_3$elnei** (adv.) ‘zeszłego roku’.

ultrasonoterapia ‘leczenie ultradźwiękami’; **ultrasowski** ‘skrajnie reakcyjny’; (łac.) **ultra vires** ‘ponad siły’;

- psł. **olni* ‘zeszłego roku’ (stcsł. *lani*, czes. *loni*, stpol. *łoni* = stłac. *ollī*, stir. *ind-oll*): **łoni** (gw.) ‘zeszłego roku’; **łoński** (gw.) ‘zeszłoroczny’ (B. II 103).

2.12. *old^{h}ī (ż.) ‘łódź’[26]

[toch. AB *olyi* ‘łódź’ (< **oldī*); stlit. *aldijà*, lit. *eldijà* (ż.) ‘łódź’; może także stang. *ealdoþ*, *aldat*, *aldaht* ‘alviolum / małe koryto’; norw. *olda*, dial. *olle* (ż.) ‘duże koryto’, szw. *ålla*, duń. *aalde*, *olde* ‘koryto’ (< pgerm. **aldōn-*); IEW 31-32, s.v. *aldh-*]

- psł. **oldi / *oldьja*, zdrobn. **oldьka* (ż.) ‘łódź wydłubana z pnia’ (stcsł. *ladiji,* także *alъdiji* ż. ‘łódź’, strus. *lodьja*, *lodъka*, ukr. *lodь*, ros. *lódka*, bułg. *ládja*, słe. *ládja*, cz. *lod’*, *lodí*, dłuż. *loź*, połab. *lüd’a*, stpol. *łodzia*, zdrobn. *łodzica*): **łódź / łódka** ‘mały statek wodny’ (B. II 107).

Komentarz: Pokorny opowiadał się za pierwotnym wokalizmem **a-* (w tradycyjnym zapisie młodogramatycznym). Materiał tocharski, nieznany jeszcze Pokornemu, gwarantuje inicjalny wokalizm **o-*, który może odzwierciedlać nie tylko **h_3e-*, ale także **h_1o-*, **h_2o-* oraz **h_3o-*. Podana wyżej rekonstrukcja ***old^{h}ī** < pie. ***h$_3$eld^{h}ih$_1$** (ż. du.) ‘łódź zbudowana z dwóch koryt’ (Witczak, 2018, ss. 52–56) reprezentuje jedną z kilku możliwości interpretacyjnych.

2.13. *ōmós ‘surowy’, ***ōmo-ed-** ‘jedzący surowe mięso’[27]

[wed. *āmáḥ* (adi.) ‘surowy; niedojrzały’, *āmād-* ‘jedzący surowe mięso’; orm. *hum* ‘surowy, okrutny’, gr. ὠμός (adi.) ‘surowy, nie pieczony; (o owocach) niedojrzały; dziki, srogi, okrutny, nieokrzesany’, ὠμηστής ‘jedzący surowe mięso’, stąd ‘dziki, okrutny, brutalny’; stir. *om* ‘surowy’, wal. *om* ‘ts.’ (< pcelt. **ŏmos*); IEW 777]

- irań. **āmādaka-* ‘jedzący surowe mięso’ (p. stind. *āmād-*): **Amadokowie** ‘plemię żyjące w czasach Herodota za Wołgą’.

Komentarz: Rekonstrukcja z użyciem fonemów laryngalnych jest wysoce niepewna (Beekes, 2010, s. 1680). Zakładam hipotetycznie, że przymiotnik ***ōmós** (< pie. ***h$_{2/3}$o-h$_2$m-ó-s**) zawiera przedrostek **$h_{2/3}$o-*, morfem leksykalny na stopniu zanikowym **h_2m-* (← pie. ***h$_2$em-** ‘być gorzkim, cierpkim’, por. stind. *amláḥ* (adi.)

[26] Pie. ***h$_3$eld^{h}ih$_1$** (ż. du.) ‘łódź’, pierwotnie ‘łódź typu rojka, zbudowana z dwóch koryt’. Rekonstrukcja młodogramatyczna: **ald^{h}-* lub **old^{h}-* (ż.) ‘koryto’, **ald^{h}ī* lub **old^{h}ī* (ż.) ‘łódź’.

[27] Pie. ***h$_{2/3}$o-h$_2$m-ós** (adi.) ‘surowy’, ***h$_{2/3}$oh$_2$mo-h$_1$ed-** ‘jedzący surowe mięso’.

‘kwaśny, cierpki’, łac. *amārus* ‘gorzki, cierpki, ostry’) (de Vaan, 2008, s. 37) oraz samogłoskę tematyczną *-o-*.

2.14. *ómsos / *ómesos (m.) ‘bark, grzbiet’[28]

[wed. *ámṣa-* (m.) ‘ramię, bark’; oset. ironń. *on* ‘łopatka’ (< irań. **ānha-*); orm. *us* ‘ts.’, gr. ὦμος (m.) ‘bark, grzbiet, plecy’; maced. (pl.) ἄμεσαι ‘łopatki’ (< **omesoi*); łac. *umerus*, *humerus* (m.) ‘barki, plecy; (u zwierząt) łopatka’, umbr. *onse*, *uze* ‘in umero’; toch. A *es*, B *āntse* ‘bark, łopatka’; het. *anaššaš* ‘jakaś tylna część ciała’, zapewne ‘bark, grzbiet, plecy’; IEW 778]

- pgerm. **ámsaz* (m.) ‘bark, plecy, grzbiet’, przenośnie ‘grzbiet górski’ (goc. *ams* ‘bark, grzbiet’, stnord. *áss* ‘grzbiet górski’, szw. *ås* ‘falisty grzbiet górski’): **oz** (< szw.) ‘wąski wał o stromych zboczach i falistej linii grzbietowej’.

2.15. *on- ‘dźwigać ciężary, pracować’, ***ónes-** (n.) ‘ciężar’[29]

[wed. *ánas-* (n.) ‘fura, furgon, wóz podróżny’; het. *aniya-* ‘pracować’, pal. *ani(ya)-* ‘czynić, wykonywać’, luw. *ani(ya)-* ‘pracować, działać’; IEW 321, s.v. *enos-* lub *onos-*]

- gr. ὄνος (m. / ż.) ‘osioł’, także ‘kołowrót, kamień młyński’, ὀν-αγρος (m.) ‘dziki osioł; rodzaj katapulty’: **onager** ‘podgatunek kułana z grupy półosłów, *Equus hemionus onager* L.’, także ‘machina wojenna do miotania pocisków kamiennych, używana w starożytności’;
- łac. *onus*, *-eris* (n.) ‘ciężar, brzemię, ładunek; męka, ciężkie zadanie’ (= stind. *ánas-*): (łac.) **onus probandi** praw. ‘ciężar dowodu, obowiązek udowodnienia winy oskarżonego ciążący na oskarżycielu’.

2.16. *ónr̥ (n.) ‘marzenie senne’, też ***óner-i̯o-s** (m.) ‘ts.’[30]

[orm. *anurǰ* ‘marzenie senne’, alb. tosk. *ëndërr*, geg. *andërr* (ż.) ‘sen, marzenie senne’; IEW 779]

- gr. ὄναρ, ὄνειρον (n.) ὄνειρος (m.) ‘sen, marzenie, widzenie senne’: **oniromancja** ‘wróżenie ze snu’, **oniryczny** ‘dotyczący snów’, **stan onejroidalny** ‘zespół zaburzeń przytomności, w których dominuje przeżywanie zbliżone do marzeń sennych’.

[28] Restytucja pie. ***h$_1$ómsos / *h$_1$ómesos** (m.) ‘bark, grzbiet’ opiera się na materiale anatolijskim, por. het. *anaššaš* (c.) ‘jakaś tylna część ciała’.

[29] Pie. ***h$_1$en- / *h$_1$on-** ‘dźwigać ciężary, pracować’, ***h$_1$ónes-** (n.) ‘ciężar’.

[30] Pie. ***h$_3$énr̥** (n.) / ***h$_3$éner-i̯o-s** (m.) ‘marzenie senne’.

2.17. *onglis ‘zwęglone drewno, węgiel drzewny’[31]

[wed. *áṅgāra-* (m. / n.) ‘żarzący się węgiel’; cyg. *angar*, *jangar* ‘węgiel drzewny’; phalura *aṅgerī́* ‘węgiel drzewny’, *angerī́ṣi* (ż.) ‘węgiel kamienny’, npers. *angišt* ‘węgiel drzewny’ (< irań. **angri-štha-*); alb. *thëngjill* (m.) ‘gorące węgle’; (< **ts-angila-*); lit. *anglìs* ‘węgiel’, łot. *ùogle*, stprus. *anglis* ‘wegiel drzewny’; IEW 779]

- psł. **ǫglь* (osnowa na *-i̯o-*) ‘zwęglone drewno, węgiel’ (p. stcsł. *ǫglь*, cz. *uhel*, ros. *у́голь*, sch. *ùgalj* = lit. *anglìs*, stprus. *anglis*): **węgiel** ‘kopalina; surowiec energetyczny i chemiczny’, także ‘pierwiastek chemiczny’, pierwotnie ‘pozostałość po prażeniu drewna bez dostępu powietrza’, **węglowy** ‘dotyczący węgla’.

2.18. *ong$^{hu̯}$- ‘pachnąć’, ***ong$^{hu̯}$ā́** (ż.) ‘zapach, woń’[32]

[gr. ὀμφή (ż.) ‘zapach’, ark. εὔ-ομφος (= att. εὔ-οσμος) ‘wonny’; stnord. *angr* (m.) ‘zapach, aromat, woń’, *angi* (m.) ‘ts.’, isl. *angi*, norw. dial. *angi* ‘zapach, woń’, szw. *ånga* ‘para, opary, powietrze’, duń. *ange* ‘wilgotne opary’]

- z przyrostkiem *-s-* tworzącym *verba desiderativa*: ie. ***ong$^{hu̯}$-s-** > psł. **ǫchati* ‘wąchać’, **ǫchъ* ‘węch’: **wąchać** ‘wciągać nosem zapach’, **węch** ‘zmysł powonienia’, **węszyć** ‘szukać czegoś za pomocą węchu’, stąd pot. ‘śledzić, tropić’.

2.19. *op- ‘pracować, produkować’, ***opes-** (n.) ‘praca’, ***opis** (ż.) ‘majątek’[33]

[wed. *ápas-* (n.) ‘praca’, *ā́pas-* (n.) ‘praca, działalność religijna’, *ápnas-* ‘majątek, bogactwo’; aw. *hv-āpah-* ‘dobrze pracujący’, *afnahvant-* ‘bogaty, dostatni’; orm. *awn* ‘majątek’; gr. (← pelazg.) ἄφενος ‘dostatek, bogactwo, obfitość’; stnord. *efna*, stang. *æfnan* ‘pracować’; het. *ḫappina-* (adi.) ‘bogaty’, *ḫappinaḫḫ-* ‘być bogatym’, *ḫappineš-* ‘stawać się bogatym’, luw. *ḫappinatt-* ‘pomyślność, dostatek’; IEW 780; LIV^2 298–299]

- łac. *opus*, gen. sg. *operis* (n.) ‘dzieło; praca, zajęcie’ (= stind. *ā́pas-*), *opera* (ż.) ‘praca, trud, wysiłek, czynność’, stąd czasownik *operor*, *-āri* ‘być czymś zajętym, pracować nad czymś; składać ofiary’: **opus** ‘utwór lub zbiór utworów jednego kompozytora, numerowany wg kolejności pierwszych wydań’, **opera** ‘sceniczny dramat muzyczny; przedstawienie operowe’ (wł. *opera*, zdrobn. *operetta* > **operetka** ‘sceniczny utwór muzyczny o charakterze rozrywkowym, zazwyczaj

[31] Pie. ***h$_3$eng-li-s** lub ***h$_2$ong-li-s** ‘zwęglone drewno, węgiel drzewny’.

[32] Pie. ***h$_3$eng$^{u̯h}$-** ‘pachnąć’, ***h$_3$ong$^{u̯h}$éh$_2$** (ż.) ‘zapach, woń’.

[33] Pie. ***h$_3$ep-** ‘pracować, produkować’, ***h$_3$ópes-** (n.) ‘praca’, ***h$_3$epi-s** (ż.) ‘majątek’.

z obszerniejszymi partiami mówionymi'), **operacja** 'działanie, akcja', **operacjonizm** 'kierunek filozoficzny', **operacyjny** 'związany z działaniem lub akcją', **operat** 'elaborat, referat', **operator** 'wykonawca; pracownik wyszkolony w obsłudze przyrządów lub maszyn', **operatywny** 'energiczny, efektywny, zdolny do skutecznego działania'; **kooperacja** 'współdziałanie, współpraca', **kooperant** 'przedsiębiorstwo lub przedsiębiorca wykonujący niektóre części produktów dla głównego wykonawcy', **kooperatywa** 'zrzeszenie osób w celu wspólnego prowadzenia przedsiębiorstwa handlowego', **kooperatyzm** 'utopijna doktryna społeczna propagująca ruch spółdzielczy', **kooperować** 'współdziałać, współpracować';

- łac. *officium* (n.) 'służba, obowiązek, urząd, zajęcie' (< **opi-facium*), *officīna* (ż.) 'warsztaty, wytwórnia, ognisko' (< **opi-facīna*): **oficjalista** 'urzędnik sądowy', **oficjalny** 'urzędowy, formalny, podany do wiadomości', 'sztywny, nienaturalny (o osobie)', **oficjał** 'duchowny urzędnik przy biskupie, sprawujący w jego imieniu sądy', **oficjum** 'urząd kościelny', **oficyna** 'boczne skrzydło budynku', dawniej 'warsztat przemysłowy, wytwórnia';
- łac. *ops*, *opis* (ż.) 'moc, siła, potęga', pl. *opes* 'majątek, bogactwo', *opulentus* (adi.) 'bogaty, obfity, dostatni', stąd łac. *cōpia* (ż.) 'zapas, zasób, obfitość; majątek, dobrobyt' (poprzedzone przedrostkiem *co-*): **kopia** 'dokładne odtworzenie oryginału dzieła sztuki lub dokumentu', 'odbitka fotograficzna', **kopiał** 'książka do pisania zleceń przez kalkę'**, kopiariusz** 'księga zawierająca ręczne kopie', **kopiarka** 'urządzenie do sporządzania odbitek, kserograf', **kopiować** 'powielać, sporządzać kopie', **kopista** 'osoba sporządzająca kopie';
- łac. *optimus* (adi. superl.) 'najlepszy' (< ***op-tm̥os**[34], p. goc. *aftuma* 'ostatni'): **optimum** 'zespół najlepszych, najbardziej sprzyjających warunków', (łac.) **optima fide** 'w najlepszej wierze, (łac.) **optima forma** 'w najlepszej formie', **optymaci** 'w starożytnym Rzymie konserwatywne ugrupowanie polityczne, zwalczające popularów', **optymalizacja / optymizacja** 'uzyskanie najlepszych wyników w jakiejś dziedzinie', **optymalizator / optymizator** 'elektroniczna maszyna cyfrowa kierująca procesem produkcyjnym w najkorzystniejszy sposób', **optymalizować** 'dokonywać optymalizacji', **optymalny** 'najlepszy, najkorzystniejszy', **optymista** 'człowiek mający optymistyczny pogląd na świat', **optymistyczny** 'odznaczający się optymizmem', **optymizm** 'skłonność do dostrzegania przede wszystkim dodatnich stron życia i pozytywnego oceniania rzeczywistości'.

[34] Pie. ***h$_3$ep-tm̥Hos** (adi. superl.) 'najbogatszy'.

2.20. *op- ‘chcieć, wybierać’[35]

[umbr. *upetu* ‘niech będzie wybrany’, toch. A *opyāc*, toch. B *epyac* ‘rozum, rozsądek’; IEW 781; LIV[2] 299]

- łac. *opīnor* ‘mniemam, przypuszczam, wierzę; domyślam się’, *opīniō*, *-ōnis* (ż.) ‘mniemanie pogląd, domysł’: **opinia** ‘sąd, mniemanie, przekonanie, pogląd’, p. (łac.) **opinio communis** ‘utarte zdanie, powszechny pogląd’, **opiniować** ‘wydawać opinię, wypowiadać sąd, orzekać’;
- z przyrostkiem *-ti- / -tā-*: łac. *optiō*, *-ōnis* (ż.) ‘wolna wola, wybór, życzenie’, *optō*, *-āre* ‘wybierać; życzyć sobie’: **opcja** ‘prawo swobodnego wyboru’, **optant** ‘osoba uprawniona do wyboru obywatelstwa’, (łac.) **optativus** ‘tryb życzący’, **optować** ‘wybierać, głosować’; **adopcja / adoptacja** (łac. *ad-*) ‘usynowienie; uznanie obcego dziecka za swoje’, **adoptować** ‘przysposobić, uznać dziecko za swoje, usynowić’, **kooptacja** (łac. *co-, com-*) ‘uzupełnienie składu organu kolegialnego’, **kooptować** ‘uzupełniać skład’.

2.21. *opsā (ż.) ‘osika, *Populus tremula* L.’[36]

[orm. *op‘i* ‘topola srebrzysta, *Populus alba* L.’; łot. *apse* ‘osika’, lit. *ãpušė*, *pušė* (ż.) ‘osika, topola czarna’; stprus. *abse* ‘osika’, *abs-kande* ‘olcha, *Alnus glutinosa* L.’; stnord. *ǫsp* (ż.) ‘osika’; isl. *ösp*, szw. *asp*, norw. *osp*; duń. *asp*, *esp*; stang. *æspe*, stwniem. *aspa*, niem. *Espe* ‘osika’ (< pgerm. **aspō* < ie. **opsā*); hipotetyczny ap. toch. **æpsækæ* ‘topola, *Populus* L.’ (**opso-ko-*) jest odtwarzany na bazie materiału turkijskiego: tatar. *usaq* ‘topola’, tur. *apsaq* ‘ts.’, czuw. *âvâs*, *ėwës* ‘osika’; IEW 55, s.v. *apsā*]

- psł. **osa / *osica / *osika* (na południu psł. **asika*, p. bułg. *jasika*) (ż.) ‘osika’: **osa** (= głuż. *wosa*, dłuż. *wosa*, *wósa* ‘topola srebrzysta’, cz. dial. *osa*, p. B. II 432)**, osica** ‘*Populus tremula* L.’ (B II 434), **osika** (= cz. *osika*, sła. *osika*, ukr. *osýka*, p. B. II 436), **osina** ‘osika’, pierwotnie ‘zbiorowisko osik’, **osowy** ‘osikowy’ (B. II 446), **ośnik** ‘gaj osikowy’, **ośny** ‘osikowy’ (B. II 461);
- z sufiksem **-i̯om*: psł. **osьje* collect. ‘zbiorowisko osik’ (= orm. *op‘i* ‘topola’, stnord. *espi* n. ‘osika; osina’, szw. dial. *äspe* ‘gaj osikowy’): **osie** ‘gaj osikowy’ (Habrajska, Rychło, Witczak, 2020, s. 272; Witczak, Habrajska, Rychło, 2022, s. 165).

[35] Pie. ***h$_3$ep-** ‘chcieć, wybierać’.

[36] Pie. ***h$_3$epseh$_2$,** ewentualnie ***h$_1$opseh$_2$, *h$_2$opseh$_2$** lub ***h$_3$opseh$_2$** (ż.) ‘osika’.

2.22. *ōr- ‘wypowiadać formuły rytualne’[37]

[wed. *ā́ryati* ‘chwali, wychwala’; na stopniu zaniku gr. ἀράομαι ‘błagam, modlę się, wzywam, przysięgam, ślubuję; przeklinam, źle życzę’, stąd att. ἀρά, joń. ἀρή (ż.) ‘prośba, błaganie, modlitwa; klątwa, zaklęcie’; IEW 781]

- łac. *ōro*, *-āre* ‘mówić, wykładać, prosić’, *ōrātio* (ż.) ‘mowa, przemówienie’, *ōrātor* (m.) ‘mówca’, *ōrātus, -us* (m.) ‘prośba’: **oracja** ‘ozdobna, kwiecista mowa, wygłaszana przy uroczystych okazjach’, wtórnie ‘długa, napuszona mowa’, (łac.) **oratio obliqua** ‘przytoczenie czyjejś wypowiedzi przez zreferowanie jej w zdaniu podrzędnym; mowa zależna’, (łac.) **oratio recta** ‘przytoczenie czyjejś wypowiedzi dosłownie, w cudzysłowie; mowa niezależna’, **orant** ‘w sztuce chrześcijańskiej postać stojąca w pozie modlitewnej z uniesionymi do góry rękami’, **orator** ‘człowiek wygłaszający mowy, przemówienia; mówca, krasomówca’, **oratorium** ‘utwór muzyczny o tematyce religijnej’, **oratorianie** ‘stowarzyszenie religijne, którego członkowie prowadzą wspólne życie bez obowiązku składania ślubów zakonnych; filipini’, **oratorski** ‘krasomówczy’;
- z przedrostkiem *ad-*: łac. *adōro*, *-āre* ‘przemawiać, błagać, modlić się, modłami prosić’: **adoracja** ‘cześć, uwielbienie, zachwyt’, rel. ‘oddawanie czci Bogu lub przedmiotom kultu religijnego’; **adorator** ‘wielbiciel ubiegający się o względy kobiety’; **adorować** ‘wielbić, czcić, składać cześć, ubóstwiać’;
- z przedrostkiem *per(i)-*: łac. *perōro*, *-āre* ‘referować, wykładać, rozwodzić się nad czymś; wygłaszać mowę’: **perora** ‘rozwlekłe nudne upominanie, pouczanie, reprymenda’, **perorować** ‘rozprawiać o czym, rozwodzić się nad czym; przemawiać’.

2.23. *orb^{h}ós (adi.) ‘osierocony’, (m.) ‘sierota’[38]

[wed. *árbha-* (adi.) ‘mały, słaby’, (m.) ‘chłopiec’; orm. *orb* ‘sierota’, gr. ὀρφανός ‘osierocony, pozbawiony rodziców, opuszczony, osamotniony’; łac. *orbus* (adi.) ‘osierocony’, m. ‘sierota’; stir. *orbbe* ‘dziedzic, spadkobierca’, *comarbe* ‘współspadkobierca’, goc. *arbi* n. ‘potomstwo’, *arbia* m. ‘potomek’, stang. *ierfe* ‘ts.’; goc. *arbaiÞs* ‘nędza, ubóstwo’, stwniem. *ar(a)beit* (ż.) ‘praca, brzemię, nędza’, niem. *Arbeit* ‘praca’; IEW 781]

- psł. **orbъ* ‘sługa, niewolnik’ (p. stcsł. *rabъ* ‘sługa’, stcz. *rob* ‘niewolnik’, *robě* ‘małe dziecko’, strus. *robъ* ‘sługa, niewolnik’, *robja* ‘młody sługa’, ros. *rebjáta*

[37] Pie. ***h$_3$e-h$_2$r-*** ‘wypowiadać formuły rytualne’.

[38] Pie. ***h$_3$erb^{h}ós*** (adi.) ‘osierocony’, (m.) ‘sierota’,

‘dzieci’, *rebënok* ‘dziecko’), stąd **orbiti* ‘robić, pracować jak niewolnik’, **orbota* ‘praca’ (p. dłuż. *robota*, cz., sła. *robota*, sch. *ràbota* ‘pańszczyzna’, ros. *rabóta*): **nierób** ‘człowiek leniwy, próżniak’, **rab** ‘niewolnik, sługa’ (< ros. < csł.)**, robota** ‘praca’**, zarobek** ‘płaca, wynagrodzenie za wykonaną pracę’;

- psł. **po-orbiti* ‘zniewolić, wziąć do niewoli’, skąd **pa-orbъkъ* ‘niewolnik’: **parobek** ‘sługa niewolny, później najemny’.

2.24. *órĝʰis (m.) ‘gruczoł męski, jądro’[39]

[aw. *ərəzi-* (m.) ‘moszna’, du. *ərəzi* ‘jądra’; orm. *orjik‘* (pl.) ‘jądra’, *orji* ‘niekastrowany’, *mi-orji* ‘o jednym jądrze’; alb. *herdhe* (ż. pl.) ‘jądra’; śrir. *uirgge* (ż.), irl. *uirghe* ‘jądro’ (< pcelt. **orgi̯ā*); stnord. *argr* ‘pasywny homoseksualista’; lit. *arž̃ilas*, *eř̃žilas* (m.) ‘ogier’, *aržùs*, *eržùs* ‘dziarski, namiętny (zwł. o koniach)’, łot. *ērzelis* (m.) ‘ogier’; het. *arkiš* (c.) ‘jądro’, pl. *arkieš* ‘jądra’; *ark-* ‘łączyć się, kopulować, pokrywać samicę’; IEW 782]

- gr. ὄρχις (m.) ‘jądro, jajnik’, też ‘gatunek storczyka’: **orchidea** ‘storczyk; roślina tropikalna o korzeniu w kształcie jądra’.
- psł. **orzь-nъ* ‘dziarski, raźny’ (= lit. *aržùs*): **raźny** ‘dziarski’.
- z przedrostkiem **kn̥-* (< ie. **km̥-*): psł. **kъn-orzъ* (m.) ‘samiec nietrzebiony’ (p. strus. *knorozъ*, ros. *knoróz*, kasz. *knårz*): **kiernoz** (dial. zach. **kiendroz**) ‘knur; rozpłodowy, nietrzebiony samiec świni’ (B. I 670).

2.25. *oris (m.) ‘gatunek (dzikiego) konia’[40]

[stpers. **arya-* (m.) ‘źrebak’; gr. ὀρεύς (m.) ‘muł, osioł’; stprus. *ar-waykis* (m.) ‘źrebak’ (dosłownie ‘końskie dziecko’, p. stprus. *waix* = lit. *vaĩkas* ‘dziecko’); lit. *arklỹs* (m.) ‘koń’]

- psł. **orъ* ‘gatunek konia; źrebię’ (p. stcsł. *orъ* ‘gat. konia’, stcz. *oř* ‘źrebię; koń’, cz. *oř*, ukr. dial. huculskie *vir*, *vora* ‘ogier’): **orz** (stpol.) ‘rodzaj konia’.

[39] Pie. ***h$_1$órĝʰis** (m.) ‘gruczoł męski, jądro’.

[40] Powyższy archetyp nie był rekonstruowany w słowniku Juliusa Pokornego (IEW). Pie. ***h$_3$er-i-s** wydaje się najbardziej prawdopodobną ekstrapolacją. Oryginalny wokalizm ie. **o-* jest potwierdzony przez fińskie zapożyczenie: fi. *ori* ‘ogier; rozpłodowy samiec konia’.

2.26. *orōn ‘ptak drapieżny, zwł. orzeł, *Aquila* L.’[41]

[orm. *oror*, *urur* ‘mewa, kania’; gr. ὄρνεον (n.) ‘ptak’; stir. *irar*, śrir. *irar*, *ilar*, wal. *eryr*, śrbret. *erer*, bret. *er*, korn. *er* ‘orzeł’ (< pcelt. **ori-ro-*); goc. *ara*, stnord. *ari* obok *ǫrn*, stwniem. *aro*, *aru* ‘orzeł’, śrwniem. *adel-ar* ‘szlachetny orzeł’, niem. *Adler*, w poezji *Aar* (< pgerm. **aran- / *arnuz*); stprus. *arelie* ‘orzeł’, lit. *erẽlis*, dial. *arẽlis*, łot. *erglis*, jaćw. *adlis* ‘orzeł’ (< pbałt. **arelja- / *ardlja-*); het. *ḫaraš*, gen. sg. *ḫaranaš* ‘orzeł’ (= pgerm. **aran-*); IEW 325–326]

- psł. **orьlъ* (m.), **orьlica* (ż.) ‘*Aquila* L.’ (p. stcsł. *orьlъ*, ros. *orël*): **orzeł** ‘duży ptak drapieżny z rodziny sokołów, *Aquila* L.’, **orlica** ‘samica orła’, **orlik** ‘młody orzeł; gatunek ptaka drapieżnego’;
- gr. ὄρνις, gen. sg. ὄρνιθος ‘ptak’, w dialekcie attyckim ‘kogut, kura’: **ornitochoria** ‘rozsiewanie nasion i zarodników roślin za pośrednictwem ptaków’; **ornitofauna** ‘ogół ptaków charakterystyczny dla pewnego obszaru, środowiska lub epoki’; **ornitogamia** ‘zapylanie kwiatów za pośrednictwem ptaków, gł. kolibrów’, **ornitolog** ‘znawca ptaków’, **ornitologia** ‘nauka o budowie, życiu i obyczajach ptaków’, **ornitologiczny** ‘dotyczący badań nad ptakami’, **ornitomimus** ‘dinozaur wielkości strusia, chodzący na tylnych odnóżach’; **ornitopter** ‘eksperymentalny statek powietrzny o płatach nośnych podobnych do skrzydeł ptaków; skrzydłowiec’; **ornitoza** ‘zakaźna choroba wirusowa papug i ptactwa domowego, przenoszona niekiedy na ludzi’.

2.27. *órsos (m.) ‘tyłek, zadek’[42]

[orm. *oṙ* ‘tyłek’; trac. (→ gr.) ἄρχος (m.) ‘anus, rectum’; gr. att. ὄρρος, joń. ὄρσος (m.) ‘zad, tyłek, koniec kości kuprowej’; het. *arraš* (c.) ‘zadek’; IEW 340]

- pgerm. **ársaz* (stwniem. *ars*, niem. *Arsch* ‘tyłek, zadek’, stang. *ærs*, ang. *ass* ‘ts.’): gw. śląskie **arsz** ‘tyłek, zadek’ (< niem.).

Komentarz: Formy goidelskie (stir. *err* ż. ‘ogon, koniec’ < pcelt. **ersā* ż.), podobnie jak anatolijskie (por. het. *arraš* c. ‘zadek’) poświadczają obecność spółgłoski laryngalnej **h*$_1$.

[41] Pie. ***h$_3$er-on-s** (m.) ‘orzeł’.

[42] Pie. ***h$_1$órsos** (m.) ‘tyłek, zadek’.

2.28. *ṓs- (n.) ‘usta’[43]

[wed. *ā́s-* (n.), też *āsán-*, *āsyám* (n.) ‘usta’; aw. *āh-*, *å̊ŋhan-* (n.) ‘usta’; śrir. *á* ‘usta’; stnord. *ōss* ‘ujście rzeki’, stang. *ōr* ‘usta’ (< pgerm. **ōsaz* m. ‘ujście rzeki’); lit. *úostas* (m.), *uostà* (ż.) ‘ujście rzeki; zatoka’, łot. *uõsts* (m.), *uõsta* (ż.) ‘port, przystań’; het. *aiš* ‘usta’; IEW 784]

- łac. *ōs*, *ōris* (n.) ‘usta, gęba, paszcza, dziób’: **oralny** ‘słowny, ustny, nienapisany’.

2.29. *osenos, także **ōsís**, **oskos** ‘ts.’ (ż.) ‘jesion, *Fraxinus* L.’[44]

[alb. *ah* ‘buk’; łac. *ornus* ‘jesion’ (< **osenos*); wal. *onn-en*, bret. *ounn-enn* ‘jesion’; lit. *úosis* ‘jesion’, łot. *uôsis*, stprus. *woasis* ‘jesion’ (< pbałt. **ōsis*); stnord. *askr* ‘jesion’; niem. *Esche*, ang. *ash*; IEW 782]

- psł. **asenь* / **asenъ* ‘jesion’ (p. ros. *jásenь*, sch. *jȁsên*): **jasień** (stpol.), **jesion** ‘gatunek drzewa liściastego, *Fraxinus* L.’ (B. I 459).

Komentarz: Pierwotny wokalizm **ŏ-* (< pie. **h*$_3$*e-*) został zachowany w łacinie i w językach celtyckich. Forma bałtycka i prawdopodobnie słowiańska z wokalizmem długim polega, jak sądzę, na częściowej reduplikacji rdzenia nominalnego **h*$_3$*e-h*$_3$*es-*.

2.30. *ósth$_2$**i** (n.) ‘kość’[45]

[wed. *ásthi*, gen. sg. *asthnáḥ* (n.) ‘kość’, aw. *ast-*, *asti-* ‘ts.’, npers. *ast* ‘kość’; orm. *oskr* ‘kość’; alb. *asht* ‘kość’; het. *ḫastai-* ‘kość’, coll. ‘kości’; IEW 783]

- łac. *os*, *ossis* (n.), pl. *ossa* (stłac. *ossum*) ‘kość’ (< **osP-*), *osseus* ‘kostny’ (< **osPeyo-*): **oseina** ‘pozostałość substancji międzykomórkowej kości po usunięciu soli mineralnych’; **osyfikacja** ‘proces powstawania kości w rozwoju osobniczym; kostnienie’;
- gr. ὀστέον (n.) ‘kość’: **osteon** ‘element budowy tkanki kostnej zbitej’, **osteo-** ‘kostny’ w pierwszym członie licznych złożeń: **osteoblasty** (gr. βλάστος ‘kiełek’) ‘komórki kościotwórcze’, **osteocyty** (gr. κύτος ‘komórka’) ‘komórki kostne’; **osteodystrofia** (gr. δυσ- ‘źle’ + τροφή ‘pożywienie’) ‘choroba charakteryzująca się zwyrodnieniem włóknisto-torbielowatym i odwapnieniem kośćca’; **osteografia** (gr. γράφω ‘piszę’) ‘opis kości szkieletu’; **osteoklast** (gr. κλαστός ‘połamany, rozbity’) ‘narzędzie chirurgiczne używane przy operacjach kostnych’; **osteologia** (gr. λόγος ‘słowo, nauka’) ‘dział anatomii człowieka obejmujący naukę o kośćcu’; **osteoma** ‘nowotwór składający się z tkanki

[43] Pie. ***h**$_1$**o-h**$_1$**es-** (n.) ‘usta’.

[44] Pie. ***h**$_3$**es-eno-s** (ż.) ‘jesion, *Fraxinus* L.’, także ***h**$_3$**e-h**$_3$**(e)s-i-s** oraz ***h**$_3$**es-ko-s** ‘ts.’.

[45] Pie. ***h**$_3$**esth**$_1$**-i** (n.) ‘kość’.

kostnej; kostniak'; **osteomalacja** (gr. μαλακία 'miękkość') 'choroba osób dorosłych powodująca odwapnienie kości; zmięknienie kości'; **osteometria** (gr. μετρέω 'mierzę') 'dział antropometrii zajmujący się pomiarami kośćca ludzkiego'; **osteopatia** (gr. πάθος 'cierpienie, choroba') 'choroba kości'; **osteopatologia** (gr. πάθος 'cierpienie, choroba' + λόγος 'słowo, nauka') 'nauka o chorobach kości'; **osteoporoza** (gr. πόρος 'por, kanalik') 'choroba wywołująca łamliwość kości na skutek zmniejszania się masy kostnej; zrzeszotnienie kości'; **osteoskopia** (gr. σκοπέω 'patrzę') 'dział medycyny zajmujący się opisem szkieletu ludzkiego'; **osteosynteza** (gr. σύνθεσις 'łączenie') 'zabieg operacyjny dokonywany w celu prawidłowego ustawienia przeciętych lub złamanych odcinków kości; zespolenie kości'; **osteotomia** (gr. τομή 'cięcie') 'zabieg operacyjny polegający na przecięciu kości';

- z przyrostkiem **-ŗ̥-ko-*: gr. ὄστρακον (n.) 'skorupa, muszla, czerep; skorupa gliniana': **ostrak / ostrakon** 'skorupka gliniana służąca w starożytnej Grecji do zapisywania krótkich notatek', **ostracyzm** 'bojkot towarzyski; wykluczenie kogoś przez otoczenie' [w antycznych Atenach wykluczenia i wydalenia z kraju dokonywano poprzez tzw. sąd skorupkowy, który polegał na zapisywaniu na skorupkach nazwiska obywatela niebezpiecznego dla demokracji]; **ostrakodermy** (gr. δέρμα 'skóra') 'gatunek kopalnych kręgowców';
- psł. **ostъ* 'kość rybia': **ość** 'kolec, cierń, wąs, ostra plewa, gruby włos sierści, szpikulec do łowienia ryb', wtórnie 'ość rybia' (B. I 459), **ościsty** 'kolczasty, wąsaty, pełen ości';
- z prefiksem **k$^{(u)}$-*: psł. **kostь* 'kość' (p. łac. *costa* 'żebro'): **kość** 'składnik szkieletu kręgowców' (B. I 803), **kościec** 'szkielet', **kościotrup** 'model szkieletu człowieka zbudowany do celów naukowych lub dydaktycznych', **kościsty** 'mający wydatne, wystające kości'.

2.31. *ou̯- 'zakładać, wzuwać obuwie'[46]

[aw. *aoθra-* (n.) 'obuwie'; orm. *awd* 'but'; łac. *ind-uo* 'wdziewam, wkładam', *ex-uo* 'zdejmuję, zzuwam (buty)', *ind-ūcula / sub-ūcula* (ż.) 'spodnia szata albo koszula, noszona pod tuniką'; lit. *aũti* 'zakładać obuwie', *aũtas / apaũtas* 'obuty', (m.) 'onuca', *avė́ti* 'być obutym, nosić buty'; łot. *àut* 'zakładać', *àuts* (m.) 'chusta; opaska']

- z przedrostkiem **ob-* (< pie. **h$_2$o̯mb^{h}i*): psł. **ob-uti* 'obuć' (p. stcsł. *obuti*, cz.

[46] Pie. ***h$_3$eu̯-** 'zakładać, wzuwać obuwie'**.** Alternatywnie rdzeń można restytuować jako pie. ***h$_2$eu̯-.**

obout, ros. *obutь*, sch. *obuti*), ***ob-utъ*** ‘obuty’ (= lit. *apaũtas*): **obuć / obuwać** ‘zakładać buty’, **obuty** ‘mający buty na nogach’, **obuwie** ‘wierzchnie okrycie stopy’;

- z przedrostkiem **on-* (< pie. ****h$_2$enh$_2$-***): psł. ****on-utja*** ‘onuca’ (ale pd.-sł. ****ob-utja***): **onuca** ‘szeroki pas tkaniny do owijania stopy, zastępujący skarpetkę lub pończochę’.

Komentarz: Alternatywna rekonstrukcja ***au̯-** ‘zakładać, wzuwać obuwie’ (< pie. ***h$_2$eu̯-**) jest także możliwa.

2.32. *ous- ‘ucho’, ***ausī / *usī** (n. du. ‘uszy’), ***aus-es-** ‘ucho’[47]

[aw. *uši* (n. du.) ‘uszy’, instr. du. *ušibya*; npers. *hoš* ‘ucho’; orm. *unkn* ‘ucho’; alb. *vesh* ‘ucho’; stir. *au*, *ó* (n.) ‘ucho’ (< pcelt. **auses-*); goc. *ausō* (n.) ‘ucho’, stnord. *eyra*, stang. *ēare*, ang. *ear*, stwniem. *ōra*, niem. *Ohr* ‘ucho’; lit. *ausìs* (ż.), łot. *àuss* (ż.) ‘ucho’; IEW 784]

- łac. *auris* (ż.) ‘ucho’ (< ****h$_3$usis***, p. lit. *ausìs*, łot. *àuss*)**,** ***auscultō*****,** ***-āre*** ‘przysłuchiwać się pilnie; nadsłuchiwać; być posłusznym’: **auskultacja** ‘metoda badania lekarskiego polegająca na słuchowej ocenie szmerów oddechowych płuc, tonów i szmerów serca, szmerów tarcia opłucnej, itd.’;
- gr. ὦτα pl. ‘uszy’ (< ****h$_3$eu̯s-n̥t-h$_2$***), ὠτο- (n.) ‘ucho’ w złożeniach: **otalgia** (gr. ἄλγος ‘ból’) ‘nerwoból uszny’, **otiatria** (gr. ἰατρεία ‘leczenie’) ‘nauka o budowie, czynnościach i patologii narządu słuchu i równowagi; otologia’; **otofon** (gr. φωνή ‘głos’) ‘przyrząd wzmacniający słuch u ludzi niedosłyszących’; **otolaryngologia** lub **otorynolaryngologia** (gr. ῥίς, ῥινός ‘nos’ + λάρυγξ, λάρυγγος ‘krtań’ + λόγος ‘słowo, nauka’) ‘nauka o chorobach uszu, nosa, gardła i krtani i o ich leczeniu; dział medycyny’; **otolit** (gr. λίθος ‘kamień’) ‘kuliste złogi węglanu lub fosforanu, stanowiące u wielu zwierząt część składową zmysłu równowagi; statolit’; **otologia** (gr. λόγος ‘słowo, nauka’) ‘otiatria’; **otoskleroza** (łac. *sclerosis* ‘skleroza’) ‘przewlekłe schorzenie ucha wewnętrznego powodujące szum w uszach i postępującą głuchotę’; **otoskop** (gr. σκοπέω ‘patrzę’) ‘przyrząd optyczny do badania ucha’; **otoskopia** ‘oglądanie przewodu słuchowego i błony bębenkowej przez wziernik’;
- z sufiksem *-es-*: psł. ****ucho***, gen. sg. ****ušese*** (n.) ‘ucho’ (p. stcsł. *ucho*, gen. sg. *ušese*; strus. *ucho*, gen. sg. *ušese*; słe. *uhọ̑*, pl. *ušę́sa* = stir. *au*, *ó*): **ucho** ‘narząd zmysłu słuchu i równowagi kręgowców’; **uchatka** ‘ssak morski, otaria’; **uchaty** ‘mający ucho (o dzbanie)’;

[47] Pie. ***h$_3$eu̯s-** ‘ucho’, na stopniu zanikowym ***h$_3$usih$_1$** (n. du.) ‘uszy’, ***h$_3$u̯ses-** (n.) ‘ucho’.

- prastara formacja dualna ***h̥₃usih₁** > psł. **uši* (n. du.) ‘uszy’ (p. stcsł. du. *uši*; słe. du. *ušî*; sch. pl. *ùši*; bułg. pl. *uši*; strus. du. *uši*, ros. pl. *uši* = aw. n. du. *uši*): **uszy** ‘małżowiny uszne’, **uszny** ‘dotyczący uszu’, **uszaty** ‘zaopatrzony w uszy’ (stąd **Miś Uszatek ‘**bohater dziecięcej bajki filmowej’).

2.33. *ous- , *ous-tō (du.) ‘usta’, ***ous-tiu̯om** (n.) ‘ujście’[48]

[wed. *ṓs̥ta-* (m. / n.) ‘warga’, aw. *aošta-*, *aoštra-* ‘ts.’; łac. *ōstium* ‘wejście, dostęp, drzwi; ujście rzeki’; stprus. *austo* ‘usta’; IEW 784]

- psł. **usta* (n. du.) ‘usta’, pierwotnie ‘dwie wargi’ (p. stcsł. *usta*, cz. *ústa* = stprus. *austo*): **usta** ‘otwór naturalny w twarzy człowieka, zamknięty wargami’; **ustnik** ‘część instrumentu dętego przykładana do ust’; **ustny** ‘dotyczący ust; wyrażony, przekazany za pomocą mowy’;
- z przyrostkiem **-iu̯om*: psł. **ustьje* ‘ujście rzeki’ (p. ros. *ústʹje*, bułg. *ústije*, cz. *ústí* = łac. *ōstium*): **ujście** ‘otwór, wylot; miejsce, gdzie rzeka wpływa do morza, jeziora lub innej rzeki’;
- psł. **uzda* (ż.) ‘uzda’ (< **ous-dʰā* ż. ‘to, co kładzie się na pysk’[49]): **uzda** ‘element uprzęży lub rzędu końskiego nakładany na głowę zwierzęcia’.

2.34. *óu̯is, ***ou̯ikā́**, ***ou̯ilā** (ż.) ‘owca’, ***óu̯inos** (m.) ‘baran’[50]

[wed. *áviḥ* (m. / ż.) ‘owca’, *avikā́* (ż.), skr. *avilā* (ż.) ‘owca’; orm. *hoviw* ‘owczarz’ (< **h₃eu̯i-péh₂-s*); gr. hom. ὄϊς ‘owca’; luzyt. *oila* ‘owca’; łac. *ovis* ‘owca’, *ovile* ‘owczarnia, koszara’; stir. *ói* ‘owca’; wal. *ewig* ‘łania’, stkorn. *euhic* ‘ts.’; goc. *awi-str* ‘owczarnia, zagroda dla owiec’, stnord. *ær*, ang. *ewe*, stwniem. *ou*, *ouwi* ‘owca’; lit. *avìs* ‘owca’, *ãvinas* (m.) ‘baran’, łot. *avs* (ż.) ‘owca’, *àuns* ‘baran’, stprus. *awins* ‘baran’; toch. B *awi* (pl.) ‘owce’; luw. *ḫaúiš* ‘owca’, luw. hier. *ha-wa-i-ša*; IEW 784]

- psł. **ovьca* ‘owca’ (p. stcsł. *ovьca* = stind. *avikā́*), **ovьnъ* ‘samiec owcy’ (p. stcsł. *ovьnъ*, stcz. *oven* = stprus. *awins*, lit. *ãvinas*, łot. *àuns*): **owca** ‘*Ovis*, ssak z rodziny pustorożców’ (B. I 470), **owczy** ‘dotyczący owiec’, **owczarz** ‘pasterz owiec’, **owien** ‘samiec owcy, baran’ (B. I 470).

---

[48] Pie. ***h₃eus- , *h₃eus-toh₁*** (du.) ‘usta’**, *h₃eus-tiu̯om*** (n.) ‘ujście’.

[49] Teoretycznie dla postaci słowiańskiej można zakładać archetyp pie. ***h₃eus-dʰh₁-eh₂***, zawierający rdzeń werbalny ***dʰeh₁-*** ‘kłaść, stawiać’ na stopniu zanikowym.

[50] Pie. ***h₃éu̯is*** ‘owca’, także ***h₃eu̯ikéh₂*** / ***h₃eu̯ileh₂*** (ż.) ‘samica owcy’, ***h₃éu̯inos*** (m.) ‘baran’.

2.35. *ōu̯ióm (n.) ‘jajko’, także ***ōu̯ies-** (w pcelt. i pgerm.) ‘ts.’[51]

[afg. *hōyá* (ż.) ‘nasienie, zarodek, jajo’, oset. *ajk* ‘jajo’, kurd. *hayā*, npers. *xayā* ‘ts.’ (< pirań. **āya-ka-*); orm. *ju* ‘jajo’; alb. tosk. *ve*, geg. *vo* (ż.) ‘jajo’; stir. *og*, pl. *uige* ‘jajo’, wal. *wy*, pl. *wyau*, stkorn. *uy* ‘ts.’, bret. *u*, *vi* (< pcelt. **owyes-*); IEW 781]

- łac. *ōvum*, wtórnie *ŏvum* (n.) ‘jajo; owal’, stąd *ovulatio*: (łac.) **ab ovo** ‘od początku’ (dosł. ‘od jaja’); **owulacja** ‘proces polegający na okresowym wydalaniu dojrzałej komórki jajowej z jajnika do jajowodu lub jamy ciała; jajeczkowanie’; **owicydy** ‘środki chemiczne zabijające jaja szkodników’; z łac. fr. *ovale* adi. > niem. *oval* > **owal** ‘kształt owalny’; **owalny** ‘mający kształt jaja’ (B. II 469, 470);
- gr. ὠϊόν (n.) ‘jajo’: **oidia** ‘drobne wegetatywne zarodniki niektórych grzybów’; **oocyt** (gr. κύτος ‘naczynie, komórka’) ‘niedojrzała komórka jajowa’; **oogamia** (gr. γάμος ‘małżeństwo’) ‘sposób rozmnażania polegający na zapłodnieniu nieruchomego jaja przez ruchomy plemnik’, **oogeneza / owogeneza** (gr. γένεσις ‘pochodzenie, wytwarzanie się’) ‘proces powstawania dojrzałej komórki jajowej u ssaków’, **oogonium** (gr. γόνος ‘rodzenie’) ‘lęgnia, żeński narząd płciowy niektórych grzybów i glonów’, **oolity** (gr. λίθος ‘kamień’) ‘kuliste agregaty mineralne’; **oologia / owologia** (gr. λόγος ‘słowo, nauka’) ‘nauka badająca jaja ptasie, dział ornitologii’; **ooplazma** ‘cytoplazma komórki jajowej zwierząt, wytwarzająca właściwą błonę jajową’; **oosfera** (gr. σφαῖρα ‘kula’) ‘komórka jajowa tworząca się w lęgni niektórych grzybów’; **ooskop / owoskop** (gr. σκοπέω ‘patrzę’) ‘przyrząd do prześwietlania jaj ptactwa domowego’; **oospora** (gr. σπορή ‘nasienie’) ‘zarodnik powstały w wyniku zapłodnienia oosfery u niektórych grzybów i glonów’. [W niektórych przypadkach **owo-** reprezentuje wpływy łacińskie]
- pgerm. **ajjaz-* ‘jajo’ (p. krym.goc. *ada*, stnord. *egg*, ang. *egg*, stwniem. *ei*, pl. *eigir*, niem. *Ei* ‘jajo’, pl. *Eier*): **ajerkoniak** (< niem. *Eier-kognak*) ‘likier sporządzony ze spirytusu, jajek, cukru i wanilii’;
- psł. **aje*, zdrobn. **ajьce* ‘ovum’ (p. stcsł. *ajьce*, cz. *vejce*, ros. *jajco*, sch. *jaje*): **jaje / jajo** ‘komórka jajowa wytwarzana w procesie oogenezy’ (B. I 569), **jajeczkowanie** ‘wydalanie jaja z jajnika do jajowodu lub masy ciała; owulacja’; **jajnik** ‘żeński gruczoł rozrodczy’, **jajorodność** ‘rozród zwierząt, w którym rozwój zarodka przebiega w jaju wydalonym z organizmu matki przed zapłodnieniem lub tuż po zapłodnieniu’; **jajowód** ‘przewód wyprowadzający jaja z jajnika’.

Komentarz: Wielu diachronistów wyraża przekonanie, że indoeuropejska nazwa

[51] Pie. (wysoce hipotetyczne) ***h$_{2/3}$oh$_2$u̯ióm** (n.) ‘jajo’, też ***h$_{2/3}$óh$_2$u̯i-es-** (n.) ‘ts.’.

jaja pochodzi od ap. pie. *h_2*eu̯is* ‘ptak’, p. łac. *avis* (ż.) ‘ts.’, orm. *hav* ‘ts.’ (de Vaan, 2008, s. 438; Beekes, 2010, s. 1681), co jest możliwe, choć etymologicznie niepewne. Żadna z istniejących prób wytłumaczenia struktury morfologicznej prajęzykowego derywatu (jeżeli słusznie zakłada się takowe powiązanie) nie jest powszechnie przyjęta w literaturze przedmiotu. W moim przekonaniu, indoeuropejski rekonstrukt ***ōu̯i̯óm** ‘jajo’ może (ale bynajmniej nie musi) zawierać przedrostek pie. *$h_{2/3}$*o*-, morfem leksykalny na stopniu zanikowym *h_2*u̯i̯*- (← pie. *h_2*eu̯i-s* ‘ptak’) oraz samogłoskę tematyczną **-***o*-. Bez atestacji języków anatolijskich, którą wszelako nie dysponujemy, odtworzenie pierwotnej postaci morfologicznej praindoeuropejskiego terminu oznaczającego ‘jajo’ wydaje się niezmiernie trudne.

Podsumowanie

W niniejszym opracowaniu omówiono praindoeuropejskie rdzenie werbalne i nominalne, zaczynające się od samogłoski ie. **o*-, które pozostawiły ślady w leksyce współczesnego języka polskiego. Zastosowano metodę gniazdową, dla której punktem wyjścia jest indoeuropejski morfem leksykalny. Zestawiono ogółem trzydzieści pięć artykułów hasłowych (2.1.–2.35). Pominięto morfemy leksykalne, poświadczone w prajęzyku indoeuropejskim, które nie pojawiają się w polszczyźnie (np. 1.1).

W sekcji drugiej przedyskutowano trudności związane z rekonstrukcją rdzeni indoeuropejskich zgodnie z teorią laryngalną. Pokazano, że samogłoska nagłosowa **o*-, zachowana doskonale w grece lub łacinie, może teoretycznie sprowadzać się do czterech różnych prajęzykowych transponatów: (1) pie. *h_3*e*-; (2) pie. *h_1*o*-; (3) pie. *h_2*o*- oraz (4) pie. *h_3*o*-. Jeszcze trudniej odtworzyć laryngalistyczną postać indoeuropejskiej samogłoski długiej **ō*-, która w greckiej lub łacińskiej leksyce często pojawia się w pozycji inicjalnej. W takim przypadku musimy brać pod uwagę aż 14 ewentualności: (1) pie. *h_1*o*h_1-; (2) pie. *h_1*o*h_2-; (3) pie. *h_1*e*h_3-; (4) pie. *h_1*o*h_3-; (5) pie. *h_2*o*h_1-; (6) pie. *h_2*o*h_2-; (7) pie. *h_2*o*h_3-; (8) pie. *h_2*e*h_3-; (9) pie. *h_3*o*h_1-; (10) pie. *h_3*e*h_1-; (11) pie. *h_3*o*h_2-; (12) pie. *h_3*e*h_2-; (13) pie. *h_3*o*h_3-; (14) pie. *h_3*e*h_3-. Bardzo trudno w konkretnym przypadku dokonać jednoznacznej restytucji strukturalnej badanego morfemu leksykalnego, nawet jeśli ów morfem jest dobrze zachowany zarówno w językach anatolijskich, jak i pozostałych językach indoeuropejskich. W wielu przypadkach należy rozstrzygać o genezie ie. **o* lub **ō* na podstawie faktów pośrednich, zwłaszcza na bazie etymologii i ogólnych tendencji słowotwórczych. W pracy rozpatrzono dwa przykłady o różnorodnej genezie, które zgodnie z układem

gniazdowym powinny być rozpatrywane odpowiednio pod hasłami ***sed-** ‘siedzieć’ (1.1) oraz ***ag^{u}-** ‘rosnąć’ (1.2).

Indoeuropejski słownik etymologiczny dla użytkowników języka polskiego musi być przejrzysty i zrozumiały dla przeciętnego odbiorcy. Powinien służyć nie tylko polonistom, slawistom i reprezentantom innych dyscyplin humanistycznych, lecz także czytelnikom słabo zorientowanym w arkanach badań historyczno-porównawczych lub stawiającym pierwsze kroki na polu językoznawstwa indoeuropejskiego. Zastosowanie numerycznej notacji laryngalistycznej $*h_1$, $*h_2$, $*h_3$ mogłoby powodować liczne niedogodności związane z wymową indoeuropejskich prototypów, a niekiedy wręcz utrudniać korzystanie ze słownika ze względu na liczne alternatywy rekonstrukcyjne.

Wykaz skrótów użytych w tekście

acc. – biernik (accusativus); adi. – przymiotnik (adiectivum), afg. – afgański (paszto), alb. – albański, ang. – angielski, ap. – apelatyw (nomen appellativum), ark. – arkadyjski dialekt języka starogreckiego, att. – dialekt attycki języka starogreckiego, aw. – awestyjski, bret. – bretoński, bułg. – bułgarski, c. – rodzaj żywotno-osobowy (genus commune), coll. – nazwa zbiorowa (nomen collectivum), comp. – stopień wyższy (comparativus), csł. – cerkiewnosłowiański, cypr. – cypryjski dialekt języka starogreckiego, cz. – czeski, czuw. – czuwaski, dial. – dialekt(alny), dłuż. – dolnołużycki, dor. – dialekt dorycki języka starogreckiego, duń. – duński, eol. – dialekt eolski języka starogreckiego, epir. – epirocki; fr. – francuski, geg. – gegijski dialekt języka albańskiego, gen. – dopełniacz (genetivus), głuż. – górnołużycki, goc. – gocki, gr. – grecki, gw. – gwara (gwarowy), het. – hetycki, hom. – dialekt homerycki języka starogreckiego, ie. – indoeuropejski, irl. – irlandzki (iryjski), isl. – islandzki, jaćw. – jaćwieski, kasz. – kaszubski, krym.goc. – krymskogocki, kurd. – kurdyjski, lit. – litewski, luw. – luwijski, luw. hier. – luwijski hieroglificzny, luzyt. – luzytański, łac. – łaciński, łot. – łotewski, m. – rodzaj męski, maced. – paleomacedoński, n. – rodzaj nijaki, niem. – niemiecki, norw. – norweski, npers. – nowoperski, orm. – ormiański, oset. – osetyński, osk. – oskijski, p. – patrz, pal. – palajski, pbałt. – prabałtycki, pcelt. – praceltycki, pelazg. – pelazgijski element w języku starogreckim, pgerm. – pragermański, pie. – praindoeuropejski (indohetycki), pirań. – prairański; pl. – liczba mnoga (pluralis), pol. – polski, połab. – połabski, por. – porównaj, psł. – prasłowiański, ros. – rosyjski, sch. – serbo-chorwacki, skr. – sanskryt, sła. – słowacki, słe. – słoweński, stang. – staroangielski, stcsł. – starocerkiewnosłowiański, stcz. – staroczeski, stind. – staroindyjski, stir. – staroiryjski, stkorn. – starokornijski, stlit. – starolitewski, stłac. – starołaciński, stnord. – staronordycki, stnorw. – staronorweski, stpol. – staropolski, stprus. – staropruski, strus. – staroruski, stwal. – starowalijski, stwniem. – starowysokoniemiecki, superl. – stopień wyższy (superlativus), szw. – szwedzki, śrbret. – średniobretoński, śrir. – średnioiryjski, łac.śr. – łaciński średniowieczny; śrwniem. – średniowysokoniemiecki, tatar. – tatarski, toch. A – tocharski A lub wschodniotocharski, toch. B – tocharski B lub zachodniotocharski, tosk. – toskijski dialekt języka albańskiego, trac. – tracki, ts. – to samo, tur. – turecki (osmański), ukr. – ukraiński, umbr. – umbryjski, wal. – walijski, wed. – wedyjski, wł. – włoski, zach. – zachodni, zob. – zobacz, ż. – rodzaj żeński.

Bibliografia

B. I–II = Bańkowski, A. (2000). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Tom 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Beekes, R. (2010). *Etymological Dictionary of Greek*. Tom 1–2. Leiden-Boston: Brill.

Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Brückner, A. (1985). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wyd. 4. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Collinge, N. E. (1985). *The Laws of Indo-European*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Piblishing Company.

Danka I .R. (1978). Anatolijskie kontynuanty praindoeuropejskich spółgłosek laryngalnych. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, *Tom 24*, ss. 25–38.

Danka, I. R. (1983). *Stanowisko języków anatolijskich w rodzinie indoeuropejskiej i ich wzajemne związki*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Danka, I. R. (1987). *Pierwotny charakter Apollina i Artemidy. Studium na temat pochodzenia Letoidów i ich związków z innymi bogami*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.

Danka, I. R. (red.) (2000). *Tradycje indoeuropejskie w ruchu ausrańskim*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Danka, I. R., (2007). *Pelazgowie – autochtoni Hellady. Pochodzenie*, *język*, *religia*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Danka, I. R., Roszak, T., Witczak, K. T. (2012). Szkice z dziejów indoeuropeistyki łódzkiej (cz. 1). *Studia Indogermanica Lodziensia*, *Tom 7*, ss. 183–201.

Decyk-Zięba, W., Dubisz, S. (2008). *Glosariusz staropolski*. *Dydaktyczny słownik etymologiczny*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Długosz-Kurczabowa, K. (2003). *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

de Vaan, M. (2008). *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden-Boston: Brill.

Fałowski, A. (2022). *Słownik etymologiczny polszczyzny potocznej PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Habrajska, G., Rychło, M., Witczak, K. T. (2020). Collective Nouns Denoting Trees in the Scandinavian Languages. *Scandinavian Philology*, *Tom 18*, *nr 2*, ss. 261–283.

IECD = Mann, S. E. (1984–1987). *An Indo-European Comparative Dictionary*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.

IEW = Pokorny, J. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern-München: Francke Verlag.

Kaczyńska, E. (2020). Old Indic lardayati and the Indo-European Root *lerd- *The Journal of Indo-European Studies*, *Tom 48, nr 3–4*, ss. 416–424.

Kaczyńska, E. (2022). Słowo krąży w świecie. Rozważania nad internacjonalizmem lordoza i jego indoeuropejską genezą. *Świat i Słowo*, *Tom 39, nr 2*, ss. 281–295.

Kloekhorst, A. (2008). *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill.

Kopaliński, W. (1998). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

LIV = Rix, H., Kümmel M. (red.) (1998). *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag (wyd. II rozszerzone, Wiesbaden 2001: Dr. Ludwig Reichert Verlag).

Malmor, I. (2009). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa-Bielsko-Biała: Wydawnictwo Szkolne PWN.

NIL = Wodtko, D. S., Irslinger, B., Schneider, C. (red.) (2008). *Nomina in indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Winter.

EIEC = Mallory J. P., Adams D. Q. (red.) (1997). *Encyclopedia of Indo-European Culture.* London-Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

Mallory, J. P., Adams, D. Q. (2008). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford: Oxford University Press.

Mańczak, W. (2017). *Polski słownik etymologiczny*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Markowski, A., Pawelec, R. (2001). *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga.

Monier-Williams, M. (1999). *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

Październior, B. (2007). *Słownik etymologiczny gwary śląskiej*. Siemianowice: Wydawnictwo „Niezapominajka".

Roberts, E. A., Pastor, B. (2001). *Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española*. Wyd. IV. Madrid: Alianza Editorial.

Rysiewicz, Z. (red.) (1961). *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Tom 1–5. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

Sobol, E. (red.) (2002). *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Szymczak, M. (red.) (1998). *Słownik języka polskiego PWN*. Tom 1–3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Tokarski, J. (red.) (1980). *Słownik wyrazów obcych PWN*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Urbańczyk, S. (red.) (1953–2014). *Słownik staropolski*. Tom 1–12. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Watkins, C. (1985). *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. Boston: Houghton Mifflin Company.

Witczak, K. T. (2003). *Indoeuropejskie nazwy zbóż*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Witczak, K. T. (2005). *Język i religia Luzytanów. Studium historyczno-porównawcze*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Witczak, K. T. (2018). O kilku możliwych śladach duale tantum w językach indoeuropejskich. *LingVaria*, *Tom 13*, *nr 2(26)*, ss. 47–58.

Witczak, K. T., Habrajska, G., Rychło, M. (2022). Proto-Slavic Collectives in **-ьje* from a Historical and Comparative Perspective. *Slavistična Revija*, *Tom 70, nr 2*, ss. 157–173.

Zgółkowa, H. (red.). (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Tom 1–50. Poznań: Wydawnictwo „Kurpisz".